

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი
საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტი

თედო ღუნდუა

საქართველოს უძველესი და ძველი ისტორიის ნარკვევები

დამატება

თედო ღუნდუა

**საქართველოს უძველესი და ძველი
ისტორიის ნარკვევები**

დამატება

გამომცემლობა „პერიფონი“
თბილისი 2019

2017 წელს გამოქვეყნდა ჩვენი მონოგრაფია – საქართველოს უძველესი და ძველი ისტორიის ნარკვევები. ახლა გთავაზობთ მის დამატებას, სადაც განხილულია რიგი მნიშვნელოვანი საკითხებისა.

© თედო ღუნდუა, 2019

© გამომცემლობა „მერიდიანი“, 2019

ISBN 978-9941-25-564-9

შინაარსი

Contents

მოვსეს ხორენაცის ერთი ცნობის გარშემო (იბერია-პონტოს პოლიტიკური კონტაქტების საკითხისათვის)	4
About the Note of Moses Khorenats'i (Chronology of Ibero-Pontic Political Relations) (Summary)	26
„ტრანსკავკასიური“ გზის შესახებ	28
“Transcaucasian” Trade Route from India to Colchis (Summary)	39
ფარნავაზიანთა ქრონოლოგია და „ანტიკური“ ხანის ისტორიის ზოგიერთი სხვა საკითხი	41
Chronology of the Pharnavazids and Some Issues of Iberian History (Summary)	48
გნეუს პომპეუსის პორტრეტი და ქართული ნუმისმატიკა.....	49
Portray of Gnaeus Pompejus Magnus and Georgian Numismatics (Summary)	53
პონტოს და ლაზიკის მეფე ფლავიუს ჰანიბალიანე.....	55
Flavius Hanniballianus – King of Pontus and Lazica (Summary)	58

მოვსეს ხორენაცის ერთი ცნობის გარშემო

(იბერია-პონტოს პოლიტიკური კონტაქტების საკითხისათვის)

ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი საკითხი პონტოს და კოლხეთ-იბერიის ურთიერთმიმართებებისა არის იმ ქრონოლოგიური ზღვრის დადგენის აუცილებლობა, საიდანაც იწყება აღნიშნულ ერთეულებს შორის პოლიტიკური ტიპის კავშირები. ქართულ ისტორიოგრაფიაში გამოთქმულია მოსაზრება იმის შესახებ, რომ ძვ. წ. III საუკუნის I ნახევარი სწორედ ის პერიოდია, როდესაც პონტოს სამეფო აქტიურად ერევა ქართლში მიმდინარე პოლიტიკურ კატაკლიზმებში, დახმარებას უწევს აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ქალაქებს.¹ ჩვენი აზრით, ზემოთ აღნიშნული ჰიპოთეზები კომენტარს საჭიროებს, რისთვისაც მიზანშეწონილია მათი შედარებით ვრცლად წარმოდგენა.

გ. მელიქიშვილმა ყურადღება გაამახვილა ქართული საისტორიო ტრადიციისა და მოვსეს ხორენაცის „სომხეთის ისტორიის“ მსგავსებაზე ერთ კონკრეტულ ასპექტში, კერძოდ, მუქ და ქუც მიხედვით, ალექსანდრე ქართლის გამგებლად ნიშნავს აზოს.² ხორენაცთან საუბარია ალექსანდრეს მიერ ქვეყნის მმართველად

¹ Г. А. Меликишвили. К истории древней Грузии. Тб., გვ. 38, 47-48, 51, 277-278, 281; გ. მელიქიშვილი. ძველი ქართული, სომხური და ბერძნული საისტორიო ტრადიცია და ქართლის (იბერიის) სამეფოს წარმოქმნის საკითხი. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილების მოამბე. თბ. 1962 №2, გვ. 221, 225-227; გ. მელიქიშვილი. საქართველოს, კავკასიის და მახლობელი აღმოსავლეთის უძველესი მოსახლეობის საკითხისათვის. თბ. 1965, გვ. 12, 14, 16; საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. I. თბ. 1970, გვ. 440, 442-444; Очерки истории Грузии. ч. I. Тб. 1989, გვ. 253, 255-258, 262-263, 271; მ. ინაძე. ეშერის წარწერის გაგებისთვის. „მნათობი“. თბ. 1988 №1, გვ. 148-152; მ. ინაძე. ეგრისის და ქართლის ურთიერთობისათვის („ფარნავაზის ცხოვრების“ მიხედვით). „მნათობი“. თბ. 1989 №8, გვ. 158-159.

² ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. I. თბ. 1955, გვ. 18; მოქცევა ქართლისაჲ. შატბერდის კრებული. გამოსაცემად მოამზადეს ბ. გიგინეიშვილმა და ელ. გიუნაშვილმა. თბ. 1979, გვ. 320.

დარეკის (დარიოსის) ნახარარ მიჰრდატის (მითრიდატეს) განწესებაზე (ხორენაცი. II. 8).³ ხაზი გაუსვა რა მოტიანილი ორი ცნობის ტიპოლოგიურ იდენტურობას, მკვლევარმა მიიჩნია, რომ აქ საქმე გვაქვს ერთი გადმოცემის ორ ვარიანტთან, II ვარიანტის მატარებლად კი გუგარქის საპიტიახშო სახლი ჩათვალა. გადმოცემა, მისი აზრით, საგვარეულო დეკლარაციის ფორმას იღებს. ამ განცხადების საფუძველია ხორენაციისეული ინფორმაცია გუგარქელი პიტიახშების სწორედ ხსენებული სატრაპიდან მომდინარეობის შესახებ. ვინაიდან 1. აზო და მითრიდატე გარკვეულ „კავშირში“ არიან ერთმანეთთან; 2. ალექსანდრეს და დიადოხების ეპოქის დარიოსის სატრაპ მითრიდატეს მხოლოდ მითრიდატე, კიუსის და არრინას მმართველი⁴ უდგება. ის, რომ კვლევასას სწორედ პონტოური დინასტიით უნდა შემოვიფარგლოთ, დასტურდება თუნდაც ხორენაციისეული კონცეფციით, რომელსაც ამ პირველი მიჰრდატიდან ტიგრანეს მოკავშირე და პომპეუსის წინააღმდეგ მებრძოლი მიჰრდატი გამოყავს; 3. კლარჯეთში მყოფი აზო დახმარებას საბერძნეთიდან იღებს.⁵ „საბერძნეთში“ კი შუა საუკუნეებში იგულისხმებოდა ბალკანეთის ნახევარკუნძული და მთელი მცირე აზია; 4. ქუც მიხედვით, აზოს დამარცხების შემდგომ ფარნავაზმა დალაშქრა ანძიანძორა, საბერძნეთის სასაზღვრო პროვინცია, და ეკლესიის გავლით დაბრუნდა უკან.⁶ ჯუანშერთან კი ანძიანძორი და ეკლესი პონტოს ქალაქებია⁷ – მკვლევარი ასკვნის, რომ აზო-ფარნავაზის ბრძოლაში აქტიურ მონაწილეობას სწორედ პონტოს სამეფო იღებდა. სიმპტომატურადაა მიჩნეული ქუც წარმოდგენილი დაპირისპირება „საბერძნეთსა“ და ასურასტანს შორის. ყველაფერი ეს კარგად შეესაბამება რეალურ კონფრონტაციას პონტოსა და სელევკიდებს შორის ძვ. წ. III საუკუნის პირველ ნახევარში, რაც გარკვეული მიზეზებით იყო განპირობებული. აქვე უნდა აღინიშ-

³ მოვსეს ხორენაცი. სომხეთის ისტორია. ძველი სომხურიდან თარგმნა, შესავალი და შენიშვნები დაურთო ალ. აბდალაძემ. თბ. 1984, გვ. 107.

⁴ Н. Ю. Ломоури. К истории Понтийского царства. ч. I. Тб. 1979, გვ. 15-18.

⁵ ქართლის ცხოვრება. ტ. I, გვ. 23.

⁶ ქართლის ცხოვრება. ტ. I, გვ. 23.

⁷ ქართლის ცხოვრება. ტ. I, გვ. 160.

ნოს, რომ განხილული თეორია უფრო ადრე არსებული მოსაზრების დახვეწის ცდაა.⁸

აღნიშნულ ჰიპოთეზას რიგი ხარვეზებისა ახასიათებს. 1. კონკრეტული წყაროთმცოდნეობითი ნიუანსის გაუთვალისწინებლობა – მოვსეს ხორენაცის ან უფრო სწორად, ფსევდო მოვსეს ხორენაცის თხზულების მიმართ, მისი სპეციფიური ხასიათის გამო⁹, წყაროთა ურთიერთმეჯერების კლასიკური მეთოდის გამოყენება არ უნდა იყოს მიზანშეწონილი. სხვა სიტყვებით, მტკიცება იმისა, რომ ხორენაცისეული დარეჰის სატრაპი მიჰრდატი მართლაც ზეპირგადაცემებიდან იღებს სათავეს, ცოტა ძნელია. ამაზე შემდგომ უფრო დანვრილებით გვექნება საუბარი. 2. ყურადღება არ ექცევა პოლიტიკურ კონიუნქტურას. ძვ. წ. III საუკუნის დასაწყისში პონტოს სამეფო ჰინტერლანდში მდებარე ფორმირების პერიოდში მყოფი შედარებით სუსტი ერთეულია, რომელსაც არ შეიძლება ჰქონოდა რაიმე შორეული ეკონომიკური და პოლიტიკური ინტერესები.¹⁰ 3. ჯუანშერთან შეცდომა – ეკლესი და ანძიანძორი (ამ უკანასკნელის ლოკალიზაციისათვის ვეყრდნობით ვახტანგ გორგასლის მიმართვას სომხებისა (!) და სპარსელებისადმი ანძიანძორში დიდი მოძღვრის გრიგოლის საფლავის არსებობის შესახებ¹¹; მის საფუძველზე და ქუც დასახული ზოგადი გეოგრაფიული კონიუნქტურის გათვალისწინებით, ეკლესი და ანძიანძორი მეზობელი მხარეებია. ამასთან, ეს უკანასკნელი დარანალიას უნდა შეესაბამებოდეს.¹² სწორედ აქ ლაშქრობს ფარნავაზი, აქვე იყო,

⁸ O. G. von Wesendonk. Über georgisches Heidentum. Caucasica. Fasc. I. Lipsiae. 1924, გვ. 6-7.

⁹ Г. Халатянц. Армянские Аршакиды в «Истории Армении» Моисея Хоренского. ч. I. Москва. ალბათ, ავტორი მეორე უკიდურესობაში ვარდება ხორენაცის თხზულების, როგორც ისტორიული წყაროს, მნიშვნელობის შეფასებისას; C. Toumanoff. Studies in the Christian Caucasian History. Washington, D.C. 1963, გვ. 104-105, 330-334; Moses Khorenats'i. History of the Armenians. Translation and Commentary of the Literary Sources by R. W. Thompson. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts. London, England. 1978, შესავალი ნაწილი.

¹⁰ პონტოს სამეფოზე იხ. Н. Ю. Ломоури. К истории Понтийского царства, გვ. 24-34.

¹¹ ქართლის ცხოვრება. ტ. I, გვ. 160.

¹² Н. Адонц. Армения в эпоху Юстиниана. Изд. II. Ереван. 1971, გვ. 46-55.

ალბათ, ვახტანგიც. რაც შეეხება თვით ნომინალს – ანძიანდორი, ქართულ საისტორიო ტრადიციაში მისი გაჩენა გარკვეული კატეგორიის აღრევების შესაძლებლობის დაშვებას გვავარაუდებინებს), ე.ი. ნაწილი ანტიკური ხანის აკილისენესი, რომელსაც ჯერ კათაონელები ფლობდნენ და სწორედ მათ წაართვეს სომხებმა ეს მხარე ძვ. წ. II საუკუნის დასაწყისში (Strabo. XI. 14. 5), მაშინ როცა კომანას მიმდებარე ქვეყანა მანამდე არიარათ III დამორჩილდა¹³ – არასდროს, არც პოლიტიკურ და არც ადმინისტრაციულ ასპექტში პონტოს სახელის დიფუზიას არ ექვემდებარებოდა.¹⁴ ამიტომ ქუც აღნიშნული ცნობის არგუმენტაციის სუბსტრატად ქცევა არ არის სწორი. ამ თეორიის საწინააღმდეგოდ შესაძლებელია ყურადღების გამახვილება სხვა მომენტებზეც, მაგრამ ძირითადი უკვე ზემოთ ითქვა.

განხილული მოსაზრება აზო-მითრიდატე I ალიანსის შესახებ შემდგომ საფუძვლად გაიხადა მ. ინაძემ. ეშერას წარწერაში მოხსენიებული ანონიმური სამეფო, ქალაქის მხსნელი და აგრეთვე ჰერაკლეს (თუმცა მტკიცება იმისა, რომ ეპიგრაფიკულ ძეგლში მაინცდამაინც ჰერაკლეა ფიგურირებდა, ალბათ, ძნელია¹⁵) მოკავშირე, მისი აზრით, მხოლოდ და მხოლოდ პონტო უნდა ყოფილიყო, მით უმეტეს, რომ წარწერა პალეოგრაფიულადაც ძვ. წ. III საუკუნით თარიღდება.¹⁶ ამით, ფაქტობრივად, შემოთავაზებულ იქნა პონტოელ მეფეთა ტრადიციული საგარეო-პოლიტიკური კურსის, რაც მიზნად ისახავდა შავიზღვისპირეთის ერთიანი იმპერიის შექმნას, გენეზისის ახალი თარიღი. პონტოს სამხედრო კავშირის ფაქ-

¹³ B. Simonetta. Coinage of the Cappadocian Kings. NC. 1961. Seventh Series. Vol. I. London, გვ. 12.

¹⁴ ანტიკურ ხანაში აკილისენე დიდი არმენიის ნაწილია. შემდგომი ისტორიისთვის იხ. Н. Адонц. Армения в эпоху Юстиниана, გვ. 46-55, 172-173, 202-203; История армянского народа. ч. I. Ереван. 1951, გვ. 87, 95; G. Ostrogorsky. History of the Byzantine State. New Brunswick. 1957, გვ. 86-88; The Cambridge Medieval History. IV. Part I. Cambridge. 1966, გვ. 598, 601-602.

¹⁵ Т. С. Каухчишвили. Греческая надпись Эшерского городища. Источниковедческие разыскания. 1982. Тб. 1985, გვ. 221.

¹⁶ Т. С. Каухчишвили. Греческая надпись Эшерского городища. Источниковедческие разыскания, გვ. 223.

ტი ჰერაკლესთან, რაც ჩვენთვის საინტერესო პერიოდზე მოდის, მ. ინადის დამატებით არგუმენტად იქცა. აქ უნდა აღინიშნოს, რომ პონტომდე ჰერაკლეს სხვა უფრო სერიოზულ ძალასთან ჰქონდა პოლიტიკური მიმართებანი, მაგრამ ამაზე ქვემოთ.

ხორენაცის აღნიშნული ცნობის სხვა ინტერპრეტაცია შემოგვთავაზა გ. მამულიამ.¹⁷ თუმცა მისი მსჯელობის ქვაკუთხედი წყაროსადმი კვლავ წინასთან ანალოგიური მიდგომაა. 1. მკვლევარი მუქ და ქუც ინფორმაციას ალექსანდრეს მიერ ქართლზე განხორციელებული ლაშქრობისა და ქვეყნისთვის მმართველის დანიშვნის შესახებ მიიჩნევს შემდეგი მომენტების პერწყმად – რეალურის, ალექსანდრეს ერთ-ერთი სარდალი ლაშქრობს აქ და მეფის სახელით ნიშნავს ვასალს, და ფსევდო კალისტენეს ზოგი ვერსიისა. სწორედ ამ ორი შტრიხის ლიგატურაა ქართული საისტორიო ტრადიციის ეს კონკრეტული ნაწილი. ე.ი. ალექსანდრეს მიერ რეგიონისთვის მმართველის დანიშვნის ფაქტის ზედა ქრონოლოგიური ზღვარია ძვ. წ. 323 წელი. როგორც ვხედავთ, პონტოს სამეფო ირიცხება. მაშინ, როგორი ახსნა უნდა მოეძებნოს „საბერძნეთ“-„ასურასტანის“ დაპირისპირების ქუც მოდელს?

2. შემდგომ ყურადღების ცენტრში ექცევა სარდეს გარნიზონის მეთაურის, მითრენის პიროვნება. ორონტიდთა სახლის ეს წარმომადგენელი ალექსანდრესგან არმენიის სატრაპიას მოიპოვებს გარკვეული დამსახურების გამო (ამ აქტით ალექსანდრე ორონტიდთა საგვარეულოს ფორმალურად უდასტურებდა მის უკვე მემკვიდრეობითად ქცეულ ადმინისტრაციულ რეგალიას).¹⁸ მი-

¹⁷ გ. მამულია. კლასობრივი საზოგადოებისა და სახელმწიფოს ჩამოყალიბება ძველ ქართლში. თბ. 1979, გვ. 7-8, 102-106, 114-122, 129-132, 134-146, 149-155.

¹⁸ მითრენზე და ორონტიდებზე იხ. Diod. XVII. 21. 7; Diodorus of Sicily. With an English Translation by C. Bradford Welles in 12 Volumes. v. VIII. Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press. London, William Heinemann LTD. MCMLXIII, გვ. 178-179; XVII. 64. 6; Diodorus of Sicily, გვ. 300-303; Arr. Anab. I. 17. 3; Arrian. History of Alexander and Indica. With an English Translation by P. A. Brunt in Two Volumes. I. Anabasis Alexandri. Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press. London. MCMLXXVI, გვ. 70-71; III. 16. 5; Arrian. History of Alexander and Indica, გვ. 274-276; Curt. III. 12. 6; V. 1. 44; V. 8. 12; Q. Curti Rufi. Historiarum Alexandri Magni Macedonis. Lipsiae. MDCCCXCIII; F. Justi. Iranisches Namenbuch. Hildesheim. 1963, გვ. 214; C. Toumanoff. Studies in the

თრენი იღებს სატრაპიას და სანქციას მაკედონელთა ჰეგემონიის გავრცელებაზე უფრო ჩრდილოეთით მდებარე მხარეებზე. აქ ის ჩაერია ერთი ეკონომიკურ-გეოგრაფიული რეგიონის – ქართლის – მასშტაბით მიმდინარე ბრძოლაში პირველობისთვის მცხეთის მამასახლისისა და არიან-ქართლის უფალს შორის; უპირატესობას ანიჭებს აზოს, და მას მცხეთაში გაამეფებს. გ. მამულია თვლის, რომ სწორედ აზო უნდა გამხდარიყო მაკედონელთა კლიენტი ამ მხარეში. მთელი ამ მსჯელობის საფუძველია ონომასტიკური მსგავსებანი: მითრანი (მიჰრანი, მირიანი) – მითრადატე (მიჰრდატი, მირდატი). დარეჰის სატრაპი მიჰრდატი სწორედ ეს მითრენი უნდა ყოფილიყო, რომელმაც ალექსანდრესგან ჩრდილოეთ მხარეებზე კონტროლის განხორციელების უფლება მიიღო. მაინცდამაინც უნდა აღინიშნოს, რომ მითრანი და მითრადატე, მიუხედავად ეტიმოლოგიური მსგავსებისა, განსხვავებული ნომინალებია და მიჰრანის (მირიანის) ზეპირგადაცემაში მიჰრდატად (მირდატად) ქცევის დაშვება არ უნდა იყოს ლოგიკური. ამ წინააღმდეგობის დაძლევას ცდილობს თვით ხსენებული მკვლევარი.

3. ნაშრომში გატარებულია მოსაზრება აზოს ჩამომავლების სეფენულობის და ფარნავაზიანობის, აზოს სახლის ბაზაზე ბაგრატიონთა სახლის გენეზისის და მის მიერ გუგარქის პიტიახშის სახელოს ფლობის შესახებ. სწორედ ამ სახლის ფარგლებში არსებობდა გადმოცემა ალექსანდრეს მიერ ივერიელთა გამგებლად დარეჰის ნახარარ მიჰრდატის დანიშვნის შესახებ. ამით გარკვეული „ომაჟია“ შესრულებული მითრენის წინაშე მის მიერ ვასალად განწესებული, „შვილად“ ქმნილი აზოს, რომელიც შემდგომ ამ ფაქტისა მირდატად, ე.ი. მითრას მოცემულად, იწოდა (ამ შემთხვევაში აზო Mithrānadata-დ უნდა ქცეულიყო, მაგრამ დაუფშვან ნავარაუდები ფონეტიკური ცვლილებების შესაძლებლობა), ჩამომავლების, ასევე მირდატების მიერ, და სწორედ ეს უკანასკნელი ფორმა დროთა განმავლობაში ცვლის Mithrāna-ს.¹⁹ ვასალიტეტის ნომინალური გა-

Christian Caucasian History, გვ. 72-73, 278-293; M. Boyce. History of Zoroastrianism. v. II. Leiden/Köln. 1982, გვ. 91-92; M. A. Дандамаев. Политическая история Ахеменидской державы. Москва. 1985, გვ. 79.

¹⁹ Mithra-სგან ნაწარმოებ სახელებზე იხ. F. Justi. Iranisches Namenbuch, გვ. 204, 207-

ფორმების აქ დაშვებული შესაძლებლობა ხელოვნურ იერს ატარებს. მას არავითარი ისტორიული ანალოგია არ ეძებნება. აღნიშნული მოსაზრების წინააღმდეგ შესაძლოა სხვა პრეტენზიის გამოთქმაც. მაგ., სრულიად გაუგებარია თეზა აზოს ორმაგი ვასალიტეტის შესახებ (ამასთან დაკავშირებით უნდა აღვნიშნოთ, რომ მითრენის მიერ მეფის ტიტულის მიღება, ყოველ შემთხვევაში, ალექსანდრეს სიკვდილამდე მაინც, საეჭვოდ მიგვაჩნია, გამომდინარე პოლიტიკური კონიუნქტურიდან²⁰) ან აზოს სახლის ერთდროულად ფარნავაზიანობა და ბაგრატიონობა, ერთი მხრივ, მეორე მხრივ კი, მისი წევრების მირდატებად წოდება და სხვ.

რაც შეეხება კ. თუმანოვის კომენტარს ჩვენთვის საინტერესო ცნობასთან დაკავშირებით, ის საკმაოდ აბსტრაქტირებულია კონკრეტული არგუმენტაციისგან, ბუნდოვანი და არარეალურია.²¹ მისი აზრით, ხშირი აღრევები, რასაც ფსევდო მოვსესთან აქვს ადგილი, ერთი მხრივ, გუგარქის პიტიახშა და იბერთა მეფეს, ხოლო, მეორე მხრივ, გუგარქის პიტიახშა და პონტოელ მითრიდატიდებს შორის (პომპეუსის წინააღმდეგ მებრძოლი მითრიდატე გუგარქის ბდეშად არის წარმოდგენილი, ის კი დარიოსის სატრაპ მითრიდატეს ჩამომავალია!) განპირობებულია პირველი ორის მიჰრანიანობით²² (აღრეფეოდალურ ხანაში), და მიჰრანიანთა გვარის ლეგენდარული მამამთავრის, მილადის²³, სახის გენეზისით ერთ-ერთი არშაკიდი მითრიდატეს ბაზაზე.²⁴ საკმარისია აღვნიშნოს, რომ თეზა მირიან III და ფეროზის კუთვნილების შესახებ მიჰრანიანთა საგვარეულოსადმი არ არის სწორი.²⁵

ამგვარად, ხორენაცის ცნობის კომენტირების არც ერთი წარმოდგენილი ნიმუშთაგანი არ უნდა იქნას მიჩნეული დამაკმაყოფ

214, 503, 522; Th. Reinach. Mithridate Eupator roi de Pont. Paris. 1890, გვ. 49 სქ. 2.

²⁰ შდრ.: C. Toumanoff. Studies in the Christian Caucasian History, გვ. 288-289.

²¹ C. Toumanoff. Studies in the Christian Caucasian History, გვ. 186, 187 შენ. 175.

²² Н. Адонц. Армения в эпоху Юстиниана, გვ. 439-440 შენ. 1.

²³ F. Justi. Iranisches Namenbuch, გვ. 209, 213, 355.

²⁴ ამასთან დაკავშირებით A. Christensen. L'Iran sous les Sassanides. Copenhagen. 1944, გვ. 104 შენ. 1.

²⁵ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. II. თბ. 1973, გვ. 59-62.

ფილებლად. შევეცდებით საკუთარი მოსაზრების ჩამოყალიბებას ამასთან დაკავშირებით.

უპირველეს ყოვლისა, საჭიროდ მივიჩნევთ ყურადღების გამახვილებას თვით წყაროს ჩვენთვის საინტერესო ადგილებზე: 1. ალექსანდრე დარეჰის ნახარარ მიჰრდატს ივერიელთა გამგებლად ნიშნავს, 2. მეფე ვალარშაკმა ამ მიჰრდატის ჩამომავალთა მამასახლისს გუგარქის ბდეშხის სახელო უწყალობა, 3. ერთ-ერთი პიტიახშთაგანია არტაშესის და ტიგრანეს თანამედროვე მიჰრდატი, პომპეუსს რომ ებრძვის, 4. მეფე არტაშესი, სარგებლობს რა არეულობით რომში, დალაშქრავს ორ ზღვას შუა მდებარე ხმელეთს (მცირე აზია) და საბერძნეთსაც შეუტევს, ზღვას ხომალდებით გაავსებს; ბოლოს ილუპება საკუთარ ჯარისკაცთა ამბოხის დროს; 5. მითრიდატეს ძე – მითრიდატე ტყვედ უვარდება რომაელებს (ხორენაცი. II. 8. 11-12. 14-18).²⁶ ამავე კატეგორიისაა სომხურ გეოგრაფიაში დაცული ერთი მეტად საინტერესო ადგილი არტაშესის მიერ ეგეიდის კუნძულების დაკავების, ამ მხარეში „სახელგანთქმული ციხე-დარბაზის“ გარემოცვის შესახებ.²⁷ რა შეიძლება ითქვას ამასთან დაკავშირებით? თ. მომზენი და თ. რეინაკი არტაშესის ლაშქრობის ხორენაციისეულ თხრობაში აშკარად ხედავენ მითრიდატული ომების ცალკეულ ელემენტებს. მართლაც, არტაშესის მიერ მცირე აზიის დალაშქრა და საბერძნეთზე ჰეგემონიის დამყარება მითრიდატეს ძე. ნ. 88-87 წლების კამპანიის „რემინისცენცია“, ზღვის გემებით გავსება შესაძლებელია მითრიდატეს საზღვაო არხეს, ევპატორის და კილიკიელების სამხედრო კავშირს შევუთანასწოროთ. რაც შეეხება ჯარისკაცთა ამბოხს, მას ადგილი ჰქონდა კაბეირასთან ბრძოლის დროს. მითრიდატე ხორენაცი-თან ფიგურირებს, მაგრამ როგორც არტაშესის (!) და ტიგრანეს თანამედროვე გუგარქის ბდეშხი! ზემოთ მოხსენიებულმა მკვლევარებმა სომხური ტრადიცია ამ კონკრეტული ასპექტით მხოლოდ ზოგადად შეაფასეს, როგორც საკმაოდ გაუგებარი და არასანდო,

²⁶ მოვსეს ხორენაცი. სომხეთის ისტორია, გვ. 107, 111-112, 114-116.

²⁷ *Geographie de Moïse de Corène d'après Ptolemée. Texte Arménien traduit en Français par le P. Arsène Soukry, Mékhitariste. Venise. 1881, გვ. 21-22.*

საკითხი სპეციალურად არ შეუსწავლიათ.²⁸ აღნიშნულ ცნობებს არტაშესის შესახებ ი. მანანდიანიც მითრიდატული ომების ასახვად მიიჩნევს, ოღონდ მათ წყაროდ სომხურ ზეპირ ტრადიციას განიხილავს, ძალაუვნებურად გარკვეულწილად დამახინჯებულს ავტორის მიერ, რაც აბსურდია, ვინაიდან ნებისმიერი ეთნიკური ჯგუფის ისტორიული მეხსიერების ატრიბუტებია რეალიზმი და ეთნოკულტურული შემოსაზღვრულობა.²⁹ მაშ, აქ არაავტოხტონურ ლიტერატურულ წყაროებთან და ისტორიის ფალსიფიკაციასთან უნდა გვქონდეს საქმე, რაც ასე დამახასიათებელია განსახილველი ნაშრომისთვის. გ. ხალატიანცი არტაშესის შესახებ ფსევდო მოვსეს ხორენაცის თხრობის ერთ-ერთ წყაროდ და საფუძვლად სომხურ გეოგრაფიას მიიჩნევს.³⁰ მაგრამ შეუძლებელია ერთი და იმავე კატეგორიის ცდომილების ნიმუშთაგან აშკარად რალაც თეორიული დასაბუთების შესატყვისი მშრალი თეზისის (ამ შემთხვევაში გეოგრაფიის შესატყვისი ნაწილი) მოწყვეტა სუბსტრატისგან. ე.ი. მივიჩნევთ, რომ გეოგრაფია და ისტორია ერთ ავტორს განეკუთვნება.³¹ ამასთან, ვითვალისწინებთ რა პირველი მათგანის უცილობელ დათარიღებას – VI საუკუნის II ნახევარი-VII საუკუნის I ნახევარი³², ვთვლით, რომ სწორედ ეს მომენტი უნდა იქცეს ამოსავალ დებულებად ფსევდო მოვსეს ხორენაცის თხზულების ქრონოლოგიისათვის – აღნიშნული ჩარჩოები ფსევდო მოვსესთან გაპარული ზოგი ანაქრონიზმის საფუძველზე შესაძლოა დაკონკრეტდეს ჰერაკლეს ხანით; ხოლო სპეციალისტთა მიერ „სომხეთის ისტორიის“ რიგი შტრიხების უცილობლად უფრო მოგვიანო დროში ჩასმა კატეგორიულობით არ გამოირჩევა.³³ ის, რომ ავტორი კარგად არის

²⁸ Т. Моммзен. История Рима. т. II. Москва. 1937, гв. 282-283 შენ. 1; Th. Reinach. Mithridate Eupator roi de Pont, гв. 453-455.

²⁹ Я. И. Манандян. Тигран II и Рим. Ереван. 1943, гв. 44-45, 68.

³⁰ Г. Халатянц. Армянские Аршакиды в «Истории Армении» Моисея Хоренского, гв. 46.

³¹ იხ. მაგ., Geographie de Moïse de Corène d'après Ptolemée, შესავ. VI-VIII; Я. И. Манандян. Тигран II и Рим, гв. 44-45; Moses Khorenats'i. ტომპსონის თარგმანი, гв. 51-52.

³² Moses Khorenats'i. ტომპსონის თარგმანი, гв. 51-52.

³³ პირველი განცხადების საილუსტრაციოდ გამოდგება მაგ., ხორენაცი. III. 18.

ინფორმირებული პონტოს სამეფოს ისტორიის შესახებ, აშკარაა, თუმცა ამ ასპექტით კონკრეტული წერილობითი წყაროს დადგენა რთულია. II წიგნის წყაროდ დასახელებული იოსებ ფლავიუსის, სექსტუს იულიუს აფრიკანუსის, იპოლიტე რომაელის და ევსევი კესარიელის თხზულებებიდან გარკვეული ინფორმაცია პონტოს სამეფოზე მხოლოდ იოსებს და ევსევის გააჩნია³⁴, მაგრამ ის ვერაფრით ვერ ფარავს „სომხეთის ისტორიის“ მონაცემებს და არც I მითრიდატული ომის პერიპეტეებს ეხება. მაშ, სხვა ნაშრომია, ამასთან, ალბათ, არა რომელიმე ბიზანტიური ქრონიკათაგანი (მათგან პონტოს სამეფოს შესახებ ცნობა, ისიც სქემატური, მხოლოდ სინგელოზთანაა³⁵). არც ქრონიკების ზოგადი ტიპოლოგია იძლევა საშუალებას ამ კატეგორიის ნაშრომებში დაეუშვათ პონტოს ირგვლივ დეტალური ინფორმაციის არსებობის შესაძლებლობა. ხორენაცის წყაროდ მიჩნეული მალალა³⁶ მითრიდატული ომების მხოლოდ დასკვნით ეტაპს ეხება და არც ევპატორი ფიგურირებს სადმე.³⁷

რაც შეეხება მეორეს, ალენიშნავთ, რომ ბაგრატუნ-მამიკონიანების დაპირისპირებას უფრო ხანგრძლივი ისტორია აქვს. იხ. მაგ., История армянского народа, გვ. 91, შდრ.: C. Toumanoff. Studies in the Christian Caucasian History, გვ. 330-334. ხოლო ავტორის „საეკლესიო ინტერესები“ მაინცდამაინც გადაჭრით არ მიუთითებს VIII საუკუნეზე (VII (?) – თ. დ.). შდრ.: Moses Khorenats'i. ტომპსონის თარგმანი, გვ. 60.

³⁴ მართალია, აფრიკანუსის ნაშრომის მხოლოდ ფრაგმენტებმა მოაღწია ჩვენამდე, მაგრამ განსახილველი ტიპი გამორიცხავს პონტოს სამეფოს შესახებ რაიმე დეტალური ინფორმაციის აქ არსებობას. იხ. О. Неверов. Митридат Дионис. СГЭ (Сообщения Гос. Эрмитажа); Flav. Ios. Ant. Jud. XIII. 421; XIV. 53. 112-14; XVI. 18; Bell. Jud. I. 116, 138; Josephus. With an English Translation by H. St. J. Thackerary. In nine volumes. II. The Jewish War. London. W. Heinemann Ltd. Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press. MCMLVI, გვ. 54-57; Josephus. Works. v. VII. Jewish Antiquities – books XII-XIV. Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press. London. MCMLXI, გვ. 438-441, 474-475, 504-507; Josephus. Works. v. VIII, გვ. 214-215; Die Chronik des Eusebius aus dem Armenischen Übersetzt. Leipzig. 1911. Eusebius Werke. B. V, გვ. 118. აქ საუბარია სელევკ კალინიკეს და მითრიდატე II დაპირისპირებაზე.

³⁵ Syncell. Corpus Scriptorum Historiae Byzantine. Bonn. 1829. t. I, 523, 5; 593, 7.

³⁶ Г. Халатянц. Армянские Аршакиды в «Истории Армении» Моисея Хоренского, гв. 372-373.

³⁷ Malala. VIII. 211; IX. 223; Patrologia Graeca. Accurante J. P. Migne. Tomus 97. Brepols-Turnhout. Original edition published by J. P. Migne. Paris 1860. Reprinted by Brepols.

რაც შეეხება კლასიკურ მწერლობას, ხორენაცი ერთ-ერთ წყაროდ ფლეგონს (?) (II. 13) ასახელებს. თუკი მისი თხზულება მართლაც ჰქონდა ხელთ, აქ საუბარია მხოლოდ ლუკულუსის კამპანიაზე.³⁸ სქოლირების სპეციფიური წესის გამო (ხშირად რეალური წყაროს მოუხსენიებლობა³⁹) შესაძლებელი იყო ასეთად დიოდორეს (ხორენაცი. III. 1) მიჩნევა, მაგრამ მისი ინფორმაცია მაინც განსხვავებულია.⁴⁰ განსახილველ საკითხთან დაკავშირებით შესაძლებელია სხვა მოსაზრებების წამოყენებაც, მაგრამ თავს ვიკავებთ მათი თითქმის წმინდა ლოგიკური ტიპის, კონკრეტული არგუმენტაციის არარსებობის გამო. ე.ი. ზოგადად შეიძლება ითქვას, რომ ხორენაცს ხელთ ჰქონდა მითრიდატული ომების ისტორია, რომლის ცნობებსაც ის ამახინჯებს თავისი კარდინალური მიზნის საფუძველზე – განადიდოს საკუთარი ეთნოკულტურული წარსული. მაგრამ, როგორც შენიშნულია⁴¹, ფსევდო მოვსეს ხორენაცი ყოველთვის ეძებს საფუძვლებს ფალსიფიკაციის სფეროს ლოკალიზაციის, ამ შემთხვევაში პონტოს ისტორიის, და თვით კონკრეტული ფაქტობრივი მასალის დამახინჯებისთვის, თუმცა ამ მომენტებს ხაზს არ უსვამს. რა შეიძლება ითქვას კონკრეტულ შემთხვევასთან დაკავშირებით?

Turnhout (Belgium). 1976.

³⁸ Phleg. Fr. 12; *Fragmenta Historicorum Graecorum*. III (C. Müller). Parigi. 1849, გვ. 606. საინტერესოა, რომ აქვეა ხაზგასმული მეკობრეთა სიძლიერე ეგეოსის ზღვაზე.

³⁹ Г. Халатянц. Армянские Аршакиды в «Истории Армении» Моисея Хоренского, გვ. 369.

⁴⁰ Diod. XIV. 31. 2; XV. 90. 2; XX. 111. 4; XXXVI. 15. 1; XXXVII. 2. 11; XXXVII. 2. 12; XXXVII. 26. 1; XXXVII. 27. 1; XXXVII. 28. 1; XXXVII. 29. 2; XXXVIII. 5. 1; XXXVIII-XXXIX. 6. 1; XXXVII. 22b. 1; XL. 4. 1; Diodorus of Sicily. Works. v. VI, გვ. 100-101; Diodorus of Sicily. With an English Translation by C. Bradford Welles. In 12 Volumes. v. VIII. Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press. London, William Heinemann Ltd. MCMLXIII, გვ. 86-89; Diodorus of Sicily. v. X, გვ. 440-441; Diodorus of Sicily. v. XII, გვ. 178-179; Diodorus of Sicily. v. XII, გვ. 192-195; Diodorus of Sicily. v. XII, გვ. 194-195; Diodorus of Sicily. v. XII, გვ. 230-231; Diodorus of Sicily. v. XII, გვ. 232-233; Diodorus of Sicily. v. XII, გვ. 234-235; Diodorus of Sicily. v. XII, გვ. 240-241; Diodorus of Sicily. v. XII, გვ. 246-249; Diodorus of Sicily. v. XII, გვ. 268-271; Diodorus of Sicily. v. XII, გვ. 286-287. დიოდორესთან 1) განსხვავებულად არის გადანწყვეტილი მითრიდატე კტისტის პრობლემა; 2) კაბერიასთან ბრძოლის მომენტი არ ასახულა, და სხვ.

⁴¹ Г. Халатянц. Армянские Аршакиды в «Истории Армении» Моисея Хоренского.

III საუკუნიდან დაწყებული, რიგ ობიექტურ მიზეზებს შედეგად მოჰყვა სომხური კულტურული ელემენტის დასავლური (და ზღვისკენ) მიგრაცია, რომლის პლაცდარმიც თავდაპირველად ძირითადად მცირე არმენია, შემდგომ, IV საუკუნიდან, ზოგადად დასავლეთ არმენია იყო. სომხური მოსახლეობა მასობრივად სახლდება ისტორიული პონტოს და კაპადოკიის ტერიტორიებზე. ყველაფერმა ამან ასახვა პოვა სხვადასხვა დროის ადმინისტრაციული რეორგანიზაციების ნომინალური სისტემაში. თეოდოსის დროს მცირე არმენიის ნაწილის, სებასტიის და სებასტოპოლისის ოლქების ნაერთს შესაბამისი დემოგრაფიული სიტუაციის გამო არმენია I ეწოდა; არმენია II კი ავტოხტონურ ტერიტორიებთან ერთად მელიტენა-კომანას მხარესაც მოიცავდა. ამ პროცესის შემდგომი ევოლუციური საფეხური აისახა იუსტინიანეს შესაბამის ნოველაში და თუკი I არმენიის – შიდა არმენია, ყოფილი I არმენიის მცირე ნაწილი, ტრაპეზუნტისა და კერასუნტის სანაპირო – გენეზისის ფაქტი არავითარ ეთნოსტრუქტურულ ცვლილებებთან არ არის დაკავშირებული ტრაპეზუნტ-კერასუნტის ოლქში, სულ სხვა ვითარებაა სებასტია-სებასტოპოლისის მხარეში, რისი ილუსტრაციაცაა პროვინცია არმენია II შემდეგი შემადგენლობით: სებასტია, სებასტოპოლისი, ზელა და კომანა. III არმენია ყოფილი II არმენიაა ცვლილებების გარეშე. ჰერაკლეს დროინდელმა თემა არმენიაკონმა კი მოიცვა ამისო-სინოპეს, ნეოკესარია-ამასიის მხარეები, ე.ი. პონტოს ბირთვი, აგრეთვე კესარია (მაზაკა)-ტიანას სექტორი – ძირითადი კაპადოკია.⁴² ჯერ კიდევ ნ. ადონცმა გაამახვილა ყურადღება იუსტინიანეს ხანის სომხურ-პონტოურ-კაპადოკიური სინთეზის საფუძველზე გარკვეული მცდარი ისტორიული ტენდენციების წარმოშობის შესაძლებლობაზე, მიიჩნია რა ასეთად ხორენაცთან დაცული გადაცემა (l. 14) პონტო-კაპადოკიის უძველესი დროიდან სომხურ სამფლობელოებად არსებობის შესახებ.⁴³ ასეთ შემთხვევაში დამახინჯებანი უფრო სუბიექტურია, შესაძლოა

⁴² Н. Адонц. Армения в эпоху Юстиниана, გვ. 68-74, 89, 172, 200-207; G. Ostrogorsky. History of the Byzantine State, გვ. 86-88, 119, 184. იხ. დამატ. რუკა №1.

⁴³ Н. Адонц. Армения в эпоху Юстиниана, გვ. 202-203.

განმეორებადიც და არა მთელი ეთნიკური ჯგუფის შემოქმედების ნაყოფი. იუსტინიანეს ნომინალურ-ადმინისტრაციული სისტემა სწორედ ფსევდო მოვსეს უქმნიდა ცდუნებას ისტორიული პონტო და კაპადოკია არმენიისადმი დაქვემდებარებულ ტერიტორიებად წარმოესახა. საკუთრივ მცირე არმენიის ობიექტური ფენომენი ამ ადგილას მიჩქმალულია (შდრ.: I. 29). I, II, III არმენიები კი აღმოსავლეთიდან წარმართული ექსპანსია-მიგრაციის და თანდათანობითი არმენიზაციის შედეგად არის მიჩნეული (ხორენაცი. I. 14). მაგრამ პონტოს სამეფო საკმაოდ აქტიური იყო იმისათვის, რომ კარგად ასახულიყო კლასიკურ მწერლობაში. საჭირო იყო ამ კონკრეტული ეკონომიკურ-გეოგრაფიული რეგიონის „გაუცხოება“ საკუთარი საკანონმდებლო ხელისუფლებისაგან, და ყოველივე ამის დასაბუთება სხვადასხვა მონაცემზე დაყრდნობით. შედეგი ხორენაციის ფალსიფიკაციისა ასეთია: დარიოსის სატრაპ მითრიდატესგან მომდინარე ღინასტია გუგარქში არის გადაყვანილი; მითრიდატე, არტაშესის და ტიგრანეს თანამედროვე, იბრძვის კაპადოკიასა და პონტოში ტიგრანეს უმაღლეს ხელისუფლებას დაქვემდებარებული, ვინაიდან ეს მხარეები სწორედ სომხეთის მეფეებისაგან აქვს სამმართველოდ მიღებული; ევპატორის საქმეები კი არტაშესს მიეწერება. ვთვლით, რომ ზემოთ განხილული ერთი კონკრეტული ასპექტი, მისი შემდგომი დაზუსტება დამატებით ლოგიკურ არგუმენტს იძლევა აღნიშნული თხზულების დათარიღებისათვის. ისტორიული პონტო, უპირველეს ყოვლისა, სინოპე-ამისო-ამასიის სამკუთხედია, რომლის მიმართ ტერმინ „არმენიის“ დიფუზიის გარეშე შეუძლებელი იქნებოდა ხორენაციისეული ექსპერიმენტი. ამგვარად, „სომხეთის ისტორია“ იწერებოდა თემა არმენიაკონის არსებობის სინქრონულად, ისიც მის დანაწევრებამდე. წინააღმდეგ შემთხვევაში, ვთქვათ მაჟაქზე, ხორენაციის პრეტენზია უსაფუძვლო იქნებოდა, ერთი მხრივ, მეორე მხრივ კი ავტორი მანიპულირებს არმენიებით და არა არმენიაკონით, რაც უნდა მიუთითებდეს თხზულების „პუბლიკაციაზე“ გატარებული რეფორმაციიდან არცთუ ისე დიდი ხნის დაცილებით – აღნიშნული სამხედრო-ადმინისტრაციული ერთეულის გენეზისთან დაკავშირებული ინფორ-

მაცია გაიაზრება როგორც შესაბამისი ობიექტური რეალობისა, აქ მისტიფიკაცია შეუძლებელია, ე.ი. არმენიაკონის არსებობის ფაქტი აუცილებელია, მასზე ფორმალური დაყრდნობა – შეუძლებელი. სიზუსტისათვის მოვიშველიოთ გეოგრაფიის მონაცემები. 1. აქ ჰერაკლეს რეორგანიზაცია არ არის გათვალისწინებული (ნაშრომი იწერება ათიან წლებში, თემების ფორმირების პერიოდში), 2. ისიც ნათელია, რომ ხორენაცის მიერ ჯერ ისტორია შეითხზა. ხომ არ არსებობს რაიმე კონტრარგუმენტი ასეთი დათარიღების საწინააღმდეგოდ? თითქოსდა თუმანოვთან ჩამოყალიბებული III პუნქტი.⁴⁴ მაგრამ თვით ხსენებული ავტორი სხვაგან Comes Armeniae-ს ინსტიტუტის დაწესებას სწორედ IV საუკუნის მიწურულით ვარაუდობს.⁴⁵ „ნახარათა წინამძღვრობის“ (ხორენაცი. III. 46) ჩამოყალიბებისთვის კი სატრაპიების მასშტაბით ყველა პირობა სწორედ IV-V საუკუნეებში არსებობდა (?). ამრიგად, ვვარაუდობთ, რომ ხორენაცის თხზულება გასრულდა VII საუკუნის ათიან წლებში; ათიანი წლებივე მოხმარდა გეოგრაფიის შექმნას.

ხორენაცის „პონტოური“ ქიშერის სხვა საფუძველია ევპატორს და ტიგრანეს შორის რეალური, წერილობითი წყაროებით დადასტურებული პოლიტიკური ალიანსი, სადაც ერთ-ერთ მათგანს ავტორი საკანონმდებლო რეგალიას ართმევს.

საყურადღებოა კიდევ ერთი მომენტი – ხორენაცის ყველაზე საინტერესო კონცეფციათაგანია, უფრო სწორედ, ეს იდეა მასთან სრული სახით არის ჩამოყალიბებული, თეზა არმენია-ირანის პოლიტიკური „უნიის“, „ორი ტახტის“ შესახებ ირანული პრიმატის პირობებში.⁴⁶ აღნიშნული პოლიტიკური კონიუნქტურა დროის ხანგრძლივ პერიოდს შეესაბამება. თეორიის საფუძვლები ასეთი სახით გვესახება: 1. არშაკიდები სომხეთშიც და ირანშიც, 2. დროის გარკვეულ ეტაპებზე პართიის პოლიტიკური გავლენა არმენიაზე, 3. I-II საუკუნეებში სომხეთის ტრადიციული პროპარ-

⁴⁴ C. Toumanoff. Studies in the Christian Caucasian History, გვ. 330-334.

⁴⁵ The Cambridge Medieval History. IV. Part I, გვ. 598.

⁴⁶ История епископа Себеоса. Перевод с IV исправленного армянского издания Ст. Малхасянц. Ереван. 1939, გვ. 16-17; შეად. ხორენაცი. I. 8; I. 31; II. 11; II. 19. მათ დამოკიდებულებაზე ქვემოთ გვექნება საუბარი.

თული სიმპათიები და ორიენტაცია, 4. ზეპირგადაცემაში დაშვებული ანაქრონიზმები – არმენიის ტერიტორიაზე არშაკიდთა ზეობის დაძველების ტენდენციები. იდეის თავდაპირველი ფორმა ანონიმთან არის დაცული. ხორენაცი უფრო შორს მიდის. არშაკიდული დინასტიის შედარებით მოკრძალებული მისწრაფებანი აქემენიანთა საგარეო-პოლიტიკური ტენდენციებით შეცვალა (ამის ჩანასახები ანონიმთანაც არის. ხორენაცთან ხდება მისი აბსოლუტიზაცია), განიხილა რა ირანის პოლიტიკური ევოლუციის ეს ორი თვისებრივად განსხვავებული საფეხური ტიპოლოგიურად იდენტურად; ეს კი მთავარია. მასზე დაყრდნობით აქემენიანთა დასავლურ ექსპანსიონისტურ მისწრაფებათა რეალიზაცია სომხების კომპეტენციად არის გამოცხადებული. მაგ., არტაშესის სახის გენეზისში ნაწილობრივ ხორენაცთან მონაწილეობს სამი პოლიტიკური მოღვაწე – კიროსი⁴⁷, ქსერქსე (საერთოდ, შეიძლება ითქვას, რომ გეოგრაფიის „რემინისცენციაც“ თავის საფუძველს ქსერქსეს ბერძნული ლაშქრობიდან იღებს, მაგრამ ფრაზა „ჯერ აზიაში არ შეეღწია, რომ დაიქუხა ატიკის სიმაგრეში“ (II. 13) – ეს აშკარად ევპატორის ატრიბუტია, ხოლო გეოგრაფიის „მშვენიერი ციხესიმაგრის“ კავშირი ამ უკანასკნელთან აშკარაა) და ევპატორი, რომლის კარდინალური საგარეო-პოლიტიკური კურსიც ასევე დასავლეთისკენ არის მიმართული.

აღნიშნულმა სამმა საფუძველმა მოხაზა ხორენაცის ფალსიფიკაციის სფერო და ძირითადი მიმართულება, ხოლო მისი რეალიზაციისათვის საჭირო კონკრეტული არგუმენტაცია ასეთი სახით წარმოგვიდგება: 1. ი. მარკვარტმა ყურადღება გაამახვილა ფს. კალისტენეს ალექსანდრეს რომანის სომხური ვერსიის ერთ ადგილზე⁴⁸ – დარიოს III სატრაპი წერილით ამცნობს მბრძანებელს კონკრეტულ ფაქტს: საუბარია დიდ მარცხზე, ვინმე კოსარეს დაჭრაზე და მის წასვლაზე თავის კარავში. ამ ამბებთან დაკავშირებით

⁴⁷ იხ. Г. Халатянц. Армянские Аршакиды в «Истории Армении» Моисея Хоренского, გვ. 46.

⁴⁸ J. Markwart. Die Genealogie der Bagratiden. Caucasica. Fasc. 6, 2 Teil. Leipzig. 1930, გვ. 74-75.

იხსენიება მიჰრდატიც.⁴⁹ ფრაზის, „თავის კარავში“, ფონეტიკური მსგავსება ქართლის სომხურ ნომინალთან, ხოლო კოსარეს გუგარქის ეპონიმ გუშართან⁵⁰ ავტორს საშუალებას აძლევს მიჰრდატი პოლიტიკურ ასპექტში ქართლის ეთნოკულტურულ სამყაროს დაუკავშიროს. ხორენაცთან გუშარს და მის შთამომავალს მეფე ვალარშაკმა გუგარქის საპიტიანხმოს ნაწილები უბოძა საგამგებლოდ, სხვა მხარეებს კი დარეჰის სატრაპ მიჰრდატის მემკვიდრეები მიიღებენ (ხორენაცი. II. 8). მათი წინაპარი ფს. კალისტენეს მიჰრდატის და კიუსის მმართველის შერწყმის შედეგად არის მიღებული. ავტორისთვის ცნობილია და გათვალისწინებულია საკუთარი მიზნებისათვის ქართული საისტორიო ტრადიცია ალექსანდრეს მიერ ქვეყნისთვის მმართველის დანიშვნის შესახებ, მის თხზულებაში ეს პიროვნება დარეჰის ნახარარი მიჰრდატია. რატომ განაკუთვენებს მის ჩამომავლებს ხორენაცი მაინცდამაინც გუგარქს?! სწორედ იმიტომ, რომ პოლიტიკურად და სოციალურად ქართლთან დაკავშირებული და, ამასთან, სომხურ პონტო-კაპადოკიაში მოქმედი მითრიდატიდები შესაძლებელია მხოლოდ და მხოლოდ არმენიის მეფისადმი დაქვემდებარებული ქართული ტერიტორიების ნახარარები, ე.ი. გუგარქის ბდეშხები ყოფილიყვნენ.

2. ამ კუთხით საინტერესოა კიდევ ერთი მომენტი. იოსებ ფლავიუსთან ფიგურირებს ტიგრანეს თანამედროვე მითრიდატე, რომელსაც ლუკულუსი მისდევს და ისიც იბერებთან⁵¹ უკუიქცევა.⁵²

⁴⁹ The Romance of Alexander the Great by Pseudo-Callisthenes. Translated from the Armenian Version with an Introduction by A. M. Wolohojian. N. York. 1969, გვ. 91 (თავი 168).

⁵⁰ მოვსეს ხორენაცი. სომხეთის ისტორია, გვ. 263, შენ. 43; დ. მუსხელიშვილი. საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები. ნაწ. I. თბ. 1977, გვ. 147.

⁵¹ შდრ.: მაგ. Plut. Lucull. 19; App. Mithr. 82. უკვე a priori შესაძლოა დავუშვათ, რომ მითრიდატე გაიქცა ტიგრანესადმი დაქვემდებარებულ იბერებთან. ტალავრას ლოკალიზაცია კი პარიადრეს განშტოებაზე საფუძველს გვაძლევს ვივარაუდოთ ევპატორის გადასვლა სომხურ სპერში. ტალავრასთან დაკავშირებით იხ. Th. Reinach. L'histoire par les monnaies. Paris. 1902, გვ. 140-142.

⁵² Flav. Ios. Ant. Jud. XIII. 421; Josephus. Works. v. VII. Jewish Antiquities – books XII-XIV, გვ. 438-441. ზოგ სპეციალისტს არ შეეყავს „არქეოლოგია“ ხორენაცის წყაროთა წრეში. იხ. Moses Khorenats'i. ტომპსონის თარგმანი, გვ. 25-28. მაგრამ Ant. Jud.

ზემოთ ყურადღება გამახვილდა ხორენაცის ერთი კონკრეტული ფალსიფიკაციის⁵³ მხოლოდ ძირითად ასპექტებზე. აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებულია ასევე თუნდაც მცირე არმენიის პონტოს სამეფოს შემადგენლობაში ყოფნის ფაქტი ძვ. წ. II-I საუკუნეებში, კაპადოკიის ხშირი ოკუპაცია ევპატორის მიერ, არიარატიდების შესახებ კლასიკური მწერლობის სქემატური ინფორმაცია, ევსევისთან მითრიდატეს (მითრიდატე II) მოხსენიების შემთხვევა კაპადოკიასთან მიმართებაში და სხვ. აგრეთვე საინტერესოა, რომ სებეოსის თხზულებასთან ერთად მოღწეულ „ადრეულ ისტორიასაც“⁵⁴ მსგავსი ტენდენციები ახასიათებს.⁵⁵ ხაზი უნდა გაესვას ზოგადი სტიმულების კატეგორიასაც – ფსევდო მოვსესის დროისთვის სომხეთის უძველესი ისტორიის შესახებ ცოდნა ან ზეპირგადაცემების, ან კიდევ მათ საფუძველზე შექმნილი აპოკრიფული „ადრეული ისტორიის“ დონეზე არსებობდა, რაც ავტორს იმპროვიზაციის საშუალებას აძლევდა. ვინაიდან მცირე და დიდი არმენიების სოციალურ-პოლიტიკური ევოლუცია დამოუკიდებელი

XI. 184-ის გარეშე შეუძლებელი იქნებოდა არტაშესის და კიროსის ხორენაცი-სეული სინთეზი. იხ. Г. Халатянц. Армянские Аршакиды в «Истории Армении» Моисея Хоренского, გვ. 46; Josephus. With an English Translation by R. Marcus. v. VI. Jewish Antiquities. Books IX-XI. London. Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press. MCMLXVI, გვ. 402 შენ. 2, გვ. 403 შენ. 3. მეტად საინტერესოა აგრეთვე Ant. Jud. XI. 11 (გვ. 318-319) კიროსის განძთამცველის, მითრიდატეს შესახებ.

⁵³ რაც შეეხება საკუთრივ პონტოს, სომხები მას თურმე არამის დროს იმორჩილებენ (I. 14). ვალარშაკი ხელმეორედ ლაშქრობს აქ (II. 4). სამხედრო ძალის გამოყენება უხდება არშაკს (II. 9) და არტაშესს. მიჰრდატი კაპადოკია-პონტოს სომეხთა სახელით იცავს. მაჟაქს (მაზაკა) არმენია რომაელებს დაუთმობს (II. 18).

⁵⁴ იხ. Г. Халатянц. Армянские Аршакиды в «Истории Армении» Моисея Хоренского, შესავ. VII; История епископа Себеоса. Перевод с IV исправленного армянского издания Ст. Малхасянц, გვ. 132-135, შენ. 3, გვ. 141-142, შენ. 2; Moses Khorenats'i. ტომპსონის თარგმანი, გვ. 52-55. ვიზიარებთ ნ. ადონცის და გ. ხალატინცის მოსაზრებას, მაგრამ ანონიმის მიერ შესრულებული რედაქციის არაუადრეს VII საუკუნით დათარიღების ვერავითარ აუცილებლობას ვერ ვხედავთ.

⁵⁵ История епископа Себеоса. Перевод с IV исправленного армянского издания Ст. Малхасянц, გვ. 16-17. კაპადოკიასთან მიმართებაში, თუნდაც ეს მომენტი კიდევ ერთი არგუმენტიაგანია, რომლის საფუძველზეც ვერავითარ შემთხვევაში I და II თავებს ხორენაცს ვერ მივაკუთვნებთ.

პროცესი იყო, აღმოსავლეთ სომხების ისტორიული მეხსიერება პირველი გაერთიანების პოლიტიკური ისტორიის პერიპეტიებს მხოლოდ და მხოლოდ მინიმალური მოცულობით შეიცავდა. აქაც მსჯელობის ბევრი თავისუფლების პერსპექტივები არსებობდა.

ამგვარად, ინფორმაცია ალექსანდრეს მიერ ივერიელთა გამგებლად დარეჰის ნახარარ მიჰრდატის დანიშვნის შესახებ თვით ფს. მოვსეს ხორენაცის მიერ არის შეთხზული გარკვეული მოსაზრებების გამო და არ მომდინარეობს ზეპირგადაცემებიდან. პონტოს სამეფოს აქტიურობა რეგიონში ასე ადრეული პერიოდისთვის ლოგიკურად გამორიცხულია და არც რაიმე კონკრეტული არგუმენტი არსებობს ამასთან დაკავშირებით. მაშ, რა უნდა ვიგულისხმოთ „საბერძნეთის“ ქვეშ, რომელიც ასურასტანს უპირისპირდება ქართლის საკითხში; რომელი სამეფო გზავნის თავის სამხედრო ძალებს ეშერას დასახმარებლად? ამასთან დაკავშირებით შესაძლებელია მხოლოდ და მხოლოდ ზოგადი მოსაზრების გამოთქმა.

აზო-ფარნავაზის კონფრონტაციის მიახლოებითი თარიღი ალექსანდრეს ზეობასთან მისი ქრონოლოგიური სიახლოვით, ერთი მხრივ, ხოლო მეორე მხრივ, „ასურასტანის მეფე ანტიოქოსის“ „საბერძნეთთან“ სინქრონული კონფლიქტის ფაქტით დგინდება. აღნიშნული მონაცემები აშკარად დიადოხების ხანაზე მიუთითებს. ხოლო თვით „ანტიოქოსის“ დაკავშირება ასურასტანთან და მისდამი მორჩილი სომეხი ერისთავების არსებობა იფსოსთან ბრძოლის შემდგომი პერიოდით აკონკრეტებს ჩვენთვის საინტერესო საკითხს.⁵⁶ გამომდინარე საერთო პოლიტიკური კონიუნქტურიდან, ერთადერთი, ვისაც ამ დროისათვის შესაძლებელია ჰქონოდა პრეტენზია ჰეგემონიაზე მთელი შავიზღვისპირეთის მასშტაბით, თრაკიის მეფე ლისიმაქე იყო (და ის აღნიშნული იდეის მატარებელი პირველი მონარქია, მის პოლიტიკურ მემკვიდრეებად ამ ასპექტში ფარნაკე I და მითრიდატე VI წარმოგვიდგებიან). თრაკიის პოლიტიკური ევოლუცია სპეციფიური სოციალურ-ეკონომიკური და ეთნოკულტურული სიტუაციის გამო ინტეგრაციის და სოციალ-

⁵⁶ И. Г. Дройзен. История эллинизма. т. II. История диодохов. Москва. 1893, გვ. 311-312; С. Toumanoff. Studies in the Christian Caucasian History, გვ. 73; История армянского народа. ч. I, гл. 32.

ური კონტრაქტების პროცესის აბსოლუტიზაციას გამოიწვევდა. აღნიშნულ ეკონომიკურ-გეოგრაფიულ რეგიონში ლისიმაქეს მიერ მიღწეული წარმატებებიც კი გარეგნული, დროებითი და არამყარი იყო. ასეთი არასტაბილური ბაზისის პირობებში უფრო დიდი პერსპექტივების დასახვა აბსურდი იქნებოდა. ლისიმაქეს პოლიტიკური აქტივობაც ძირითადად საკუთარი სამეფოთი იყო შემოსაზღვრული. ძალების დაზოგვით შექმნილმა აკუმულაციამ შესაძლებლობა მისცა მას, ესარგებლა ხელსაყრელი პოლიტიკური სიტუაციით (ძვ. წ. 302/301 წწ.) და აზიაში განემტკიცებინა საკუთარი პოზიციები. მისი გავლენის სფეროში ამ დროს ჰერაკლეაც ექცევა, რაც აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთისთვის მეტად ნიშანდობლივი მომენტი უნდა ყოფილიყო. რენტაბელური სოციალური პოლიტიკის წარმოებისთვის აზიაში, კონკრეტულად, პროპონტიდა ბერძნული ქალაქებით, ჰელესპონტის ფრიგია, ეგეოსის ზღვის სანაპიროს პოლისები, ბითინია, ლიდია, დიდი ფრიგიის ნაწილი, პისიდია, კიდევ უფრო არახელსაყრელი პირობები არსებობდა. ფაქტობრივად, ლისიმაქეს სამეფო, მიუხედავად ექსტერიერული ბრწყინვალეობისა, არსებობის ყოველგვარ ეკონომიკურ იდეას მოკლებული კონგლომერატი იყო, თუმცა ძლიერი ფინანსურად, რიგი ობიექტური და სუბიექტური მომენტებით განპირობებული, რომლის საფუძველზეც მძლავრი პროფესიული არმიები იქმნებოდა, მეფის რეალური საყრდენი და, ამავე დროს, სოციალური კონტრაქტის სუსტად განვითარების პირობებში, ხშირად არასანდოც. ერთი სიტყვით, თრაკიის მეფე, ერთდროულად ძლიერიც და სუსტიც, ძვ. წ. 301 წლის შემდგომ პირველი კატეგორიის დიადოხად იქცა – რაციონალური დიპლომატიური კურსის პირობებში, რაც გამოიწვევდა პოლიტიკურ იზოლაციას, მისი სტრატეგიული პოტენციალი დიდი იყო. ეს განსაკუთრებით შეეხება ძვ. წ. III საუკუნის დასაწყისს. ძვ. წ. 291 წლისათვის კი ლისიმაქე განადგურებული, ძლიერი ოპოზიციების წინაშე მდგარი მონარქია. ჰერაკლეაც ამ დროს წყვეტს მასთან ურთიერთობას. მაგრამ ყოველივე ეს დროებითია. ძვ. წ. 288 წლისათვის ბრწყინვალედ სარგებლობს დემეტრიოს პოლიორკეტის რიგი სერიოზული შეცდომებით, ეწევა რა წარმატებულ ინტრიგებს პიროსის

ნინალმდეგ, ის პირველად თავის ზეობაში მოიპოვებს რეალურ სუბსტრატს, მაკედონიის ტახტს. მასზე დაყრდნობით ლისიმაქე იწყებს სხვადასხვა ექსპანსიის განხორციელებას. ექსპანსიის ერთ-ერთი ობიექტთაგანი ჰერაკლეა გახდა. მისი სტატუსი ამ ეტაპზე განსაკუთრებულია. რიგი კარდინალური შინაგანი მიზეზებიდან გამომდინარე, მაკედონიის გარეთ მდებარე არც ერთი დომენის შენარჩუნების არავითარი რეალური შანსი არ არსებობდა. საკმარისი გახდა გარედან ჩარევა, რომ სელევკის მარში მცირე აზიაში ტრიუმფალურ სვლას დამსგავსებოდა. ლისიმაქე შეცდომას უშვებს – ის მაკედონიაში არ ჩაიკეტა.⁵⁷

ჩვენ გამოვდივართ იქიდან, რომ აუცილებლად ერთი და იგივე ძალა ერევა კოლხეთისა და იბერიის საქმეებში. სპეციალურ ლიტერატურაშიაც ასეთი პრინციპია დაცული, ოღონდ შეცდომით პონტოს სამეფოზეა არჩევანი შეჩერებული.⁵⁸

დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე პოლისური სისტემის კრიზისი კულმინაციას აღწევს ძვ. წ. IV-III საუკუნეებში და ბერძნული ქალაქებიც საგარეო დახმარების წყალობით ცდილობენ საკუთარი კვაზი-ავტონომიის შენარჩუნებას. როდის შეიძლება მომხდარიყო ყოველივე ეს? უსათუოდ ძვ. წ. 301 წლის შემდგომ. სწორედ აქედან მოყოლებული, ლისიმაქე განსაკუთრებით ძლიერია. კონკრეტული რეგიონის საქმეებში მისი უშუალო ჩარევის ზედა ქრონოლოგიური ზღვარიც თითქოს აშკარაა. ქართული საისტორიო ტრადიციის მიხედვით, აზოს დამარცხების შემდგომ ფარნავაზმა ეგრისზეც განავრცო ჰეგემონია⁵⁹, ხოლო ქვეყანა „ეგრის წყალს ქვემოთ დარჩა ბერძენთა, რამეთუ მკვდრთა მის ადგილისათა არა ინებეს განდგომა ბერძენთა“. ე.ი მათი მხარდამჭერი მეტროპოლისი ჯერ კიდევ არ დაცემულა, ლისიმაქე ცოცხალია. სელევკ I აქტიური დაინტერესება ქართლის საქმეებით კი 80-იანი წლების მიწურულით უნდა დათარიღდეს, როდესაც მოხდა

⁵⁷ И. Г. Дройзен. История эллинизма. т. II. История диодохов.

⁵⁸ განსხვავებული მოსაზრება აქვს გამოთქმული მხოლოდ ი. გაგოშიძეს, რომელსაც ჩვენ ძირითადად ვიზიარებთ. იხ. Ю. М. Гагошидзе. Самадло. Тб. 1979, გვ. 97-99. თუმცა მსჯელობას რიგი კომპონენტებისა აკლია.

⁵⁹ ქუც. I, გვ. 24.

განხეთქილება ორ მეფეს შორის. ვთვლით, რომ ერთ-ერთი მიზეზი სწორედ აღნიშნული რეგიონის საკითხი იყო.

ალექსანდრეს ლაშქრობამ ინდოეთთან მეტად ხელსაყრელი ვაჭრობის პერსპექტივები მოხაზა. ინდოეთისკენ მიმავალი საქარაენო გზები ირანზე გადიოდა და სელევკის კონტროლს ექვემდებარებოდა, საზღვაო გზის ათვისება კი ეგვიპტეს მიანიჭებდა დიდ უპირატესობას. ამავე დროს სელევკი ცდილობდა უფრო იაფი სამდინარო მაგისტრალის ექსპლოატაციაში ჩაყენებას, მისი კომერციული შესაძლებლობების შესწავლას. გზა დაიწყებოდა ქალაქ ფაზისტან და შემდეგი ძირითადი ეტაპებისგან იქნებოდა შედგენილი: მდინარე ფაზისი (რიონ-ყვირილას მაგისტრალი), მტკვარი, კასპიის ზღვა, მდ. ოქსი (ამუ-დარია), მდ. ბაქტრა. ამასთან, „ტრანსკავკასიური“ მაგისტრალი ინდოეთისკენ ლისიმაქესთვის ერთადერთი საშუალება იყო პირდაპირი კავშირი დაემყარებინა ამ ქვეყანასთან და მიეღო ის დამატებითი შემოსავალი, რაც ასე აუცილებელი იყო მისი პერმანენტულად მერყევი პოზიციების პირობებში. იყენებს რა ჰერაკლეს (პონტოელი მეფეები შემდგომ სინოპეს და ამისოს ეყრდნობიან) ეკონომიკურ მიმართებებს აღმოსავლეთმავიზღვისპირეთის ქალაქებთან⁶⁰, რომლებსაც სკეპტუხები ავიწროვებენ, ის საკუთარი პოლიტიკის არეალში მოაქცევს მათ. თრაკიის მეფე მხარს უჭერს პოლისების ბრძოლას კოლხების წინააღმდეგ და ამით ხელთ იგდებს გზის საწყის მონაკვეთს. სურს რა ჰეგემონიის განვრცობა უფრო ღრმად ჰინტერლანდში, ის თავის კლიენტად არიან-ქართლის გამგებელს აზოს შეარჩევს და მას შიდა ქართლის უფლად გახდის. თავდაპირველად სწორედ „საბერძნეთი“ – ბალკანეთის და მცირე აზიის მომცველი პოლიტიკური ერთეული აქტიურობს აქ.⁶¹ ქართლის სამეფოს თანადროული დიფუზია ჰერეთის და ეგრისის მიმართულებით⁶² სწორედ ლისიმაქეს მიერ იყო

⁶⁰ იხ. მაგ., ო. ლორთქიფანიძე. ანტიკური სამყარო და ძველი კოლხეთი. თბ. 1966, გვ. 124-129; О. Д. Лордкипанидзе. Наследие древней Грузии. Тб. 1989, გვ. 280; მ. ინაძე. ემერის ბერძნული წარწერის გაგებისათვის. „მნათობი“. 1988 №1, გვ. 149-150.

⁶¹ ქუც. I, გვ. 20.

⁶² ქუც. I, გვ. 19.

ინსპირირებული. ამასთან დაკავშირებით მეტად სიმპტომატურია ფარნავაზის ალიანსი კოლხეთის პოლიტიკურ ძალებთან. შემდგომი წინსვლა უკვე დიპლომატიური ხერხებით უნდა განხორციელდებოდეს.

„ტრანსკავკასიური“ გზის ექსპლოატაციის რეგალია რიგი შავიზღვისპირა მონარქიების (მათ შორის პონტოს) საგარეო პოლიტიკის აქტუალურ საკითხად იქცა.

About the Note of Moses Khorenats'i

(Chronology of Ibero-Pontic Political Relations)

Summary

Very strange dynasty appears in "History of the Armenians" written by Pseudo-Moses Khorenats'i. 1) Alexander appoints Dareh's (Darius) nakharar (satrap) Mihrdat (Mithridates) to rule over the Iberians (Georgians); 2) king Valarshak allotted vitaxate of Gugark (Gogarene) to head of Mihrdat's descendants; 3) Mihrdat, one of the pitiaxes, a contemporary of Artashes and Tigranes (Armenian kings), fights Pompejus to defend Pontus in the name of the Armenians; 4) taking advantage of chaos in Rome, Artashes attacks land between two seas (Asia Minor) and also Greece, with a large number of the ships; at last, he is killed by his own soldiers; 5) son of Mihrdat, named after his father, is captured by the Romans.

Quite similar information is preserved in "Armenian Geography". Here Artashes conquers the Greek islands in Aegean Sea, besieges the "famous castle".

The Pontic dynasty of Mithridatids is presented in Pseudo-Moses' work, but ascribed to Georgian speaking Armenian province of Gugark (Gogarene). Why? To prescribe all the deeds of Mithridates VI Eupator to his ally Tigranes and also to king Artashes. How? Perhaps, seeing a formation of the theme Armeniakon in the early years of Heraclius rule, including also Pontus, why not to declare Pontus as subjugated to Armenia land in the past times?! Of course, there is no mention of Armeniakon in the narrative, as if the story passed on by mouth.

Then, what was to be done with the Pontic royal dynasty? Keeping in mind that, for example, according to Josephus, Mithridates, a contemporary of Tigranes, defeated by Lucullus, fled to the Iberians, Pseudo-Moses transferred the whole dynasty into southern Georgian domains by that time subjugated to the Armenians. There the dynasty received new function as a fiction, that of pitiaxes of Gugark. They were

ordered to defend Armenian Pontus from the Romans. And all the grand expeditions towards the West were headed by the Armenian kings.

For the same tendencies in “Armenian Geography” it could be also written by Pseudo-Moses in the 10s of the 7th c.

Those scholars who think Moses to rely on some oral tradition are quite sure about kingdom of Pontus to intervent into Kartli/Iberia affairs as early as in the beginning of the 3rd c. B.C.

Those scholars who think about the notes of Pseudo-Moses to be merely a fiction name Lysimachus in the same context. He assisted Azo, a pretender to Iberian throne. Next pretender, Pharnavaz, was assisted by Seleucus, and he was victorious.

„ტრანსკავკასიური“ გზის შესახებ

„ტრანსკავკასიური“ გზის ფუნქციონირების რეკონსტრუქცია, მისი ეკონომიკური დატვირთვის ხარისხის ცვალებადობის დადგენა, მაგისტრალთან დაკავშირებული პოლიტიკური პერიპეტიების ანალიზი რთული პრობლემაა წერილობითი წყაროების მწირი და, ერთი შეხედვით, ორაზროვანი ჩვენებების გამო. აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით არსებული ორი, რადიკალურად საპირისპირო პოზიცია ამის პირდაპირი შედეგია. სპეციალისტთა ნაწილი საერთოდ უარყოფდა ასეთი მარშრუტის არსებობის შესაძლებლობას. მათი მტკიცების მცდარი სუბსტრატი კარგად არის ილუსტრირებული რიგ გამოკვლევებში.⁶³ ტრანზიტის არსებობის დამადასტურებელი არგუმენტაცია კი ასეთი სახით გვესახება:

I. სტრაბონი შესაბამის ადგილს (Strabo. XI. 7. 3)⁶⁴ praes-ში გამოგვცემს („... არისტობულე ოქსს მიიჩნევს უდიდეს მდინარედ, მის მიერ ნახულთა შორის, რომლებიც კი აზიაში მიედინება, ინდოეთის მდინარეების გამოკლებით. პატროკლეს თანახმად, არისტობულეც და ერატოსთენეც ამბობენ, რომ ამ მდინარით ბევრი ინდური საქონელი შემოაქვთ პირკანიის ზღვაში, ხოლო აქედან ალბანიაში გადააქვთ და შემდეგ კიროსითა და მის მომდევნო ადგილებით ევქსინის ზღვაში ჩააქვთ“.), რაც საკუთრივ აღნიშნული კუთხით დასახელებული ავტორის წყაროს – პატროკლეს (via არისტობულე და ერატოსთენე) საინტერესო ნაწილების იმავე დროში ყოფნის ვარაუდის საფუძველს ქმნის. თუმცა საჭიროდ ვთვლით ამ მომენტის განმარტებას. უკანასკნელად მოხსენიებული მწერლის praes. გაგებულია როგორც ინდიკატორი შესაბამისი ექსპედიციის დასაწყისისათვის გზის უკვე ფუნქციონირებისა (პა-

⁶³ Г. К. Гозалишвили. О древнем торговом пути в Закавказье. ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. II. თბ. 1956, გვ. 152-160; З. И. Ямпольский. К изучению древнего пути из Каспийского моря по реке Кура через Грузию. ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. II. თბ. 1956, გვ. 161-180; ო. ლორთქიფანიძე. ანტიკურ ხანაში ინდოეთიდან შავი ზღვისკენ მიმავალი სატრანზიტო-სავაჭრო გზის შესახებ. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე (სმამ). ტ. XIX. №3. 1957. თბ., გვ. 377-383.

⁶⁴ ანტიკური კავკასია. ენციკლოპედია. ტ. I. თბ. 2010, გვ. 235.

ტროკლეს, სელევკიდთა სტრატეგოსს, კასპიის ზღვის შესწავლა ჰქონდა დავალებული), ე.ი. აღნიშნული ღონისძიების მიზნად უკვე აპრობირებული და ექსპლოატაციაში მყოფი მარშრუტის შესწავლა ისახება?! დავუშვათ აღნიშნული მხარეებში თავდაპირველად არა-სელევკიდური პრიმატის შესაძლებლობა, ჩვენ ზემოთ ყოველივეს ასეც ვვარაუდობთ – ჰირკანიის ზღვის აღმოსავლეთით მდებარე მიწები სირიის იმპერიის ნაწილია, რომლის მეტროპოლისიც, პირობითად, აქტიურად არის ჩაბმული ვაჭრობაში. თუკი მარშრუტის „კავკასიური“ მონაკვეთი და ჰირკანიის ზღვაც ლისიმაქეს მიერ უკვე ათვისებული იყო, მისი ჰეგემონიის აქ დამხობას სრულებითაც არ უნდა მოჰყოლოდა სხვა შემეცნებითი ექსპედიცია კასპიის მიდამოებში. ბერძნული წარმოების კაპიტალისტური წესი მსგავსი ცნობიერების სხვადასხვა, ჯერ კიდევ სრული ჩამოყალიბების სტადიიდან დაშორებული, ეკონომიკურ-გეოგრაფიული რეგიონის ერთმანეთთან ინტენსიურ მიმართებებს გულისხმობდა. სახმარი ღირებულების კონკრეტულ დასავლურ ბაზარზე გარკვეულწილად წინასწარგანსაზღვრულობის, და აგრეთვე, საქონლის წყაროსკენ სოციალურ სწრაფვაზე ვეტოს პირობებში, „კავკასიურ“ მაგისტრალზე ლისიმაქეს მიერ ორგანიზებული ვაჭრობის ვარაუდი არ უნდა იყოს გამართლებული. ე.ი. სელევკის სრულ უპირატესობამდე ამ მხარეებში ან „ტრანსკავკასიური“ კომერცია საერთოდ არ იყო ორგანიზებული, ან მთლიანად პონტომდე სირიელი ბერძნების ხელში იყო მოქცეული. ამის დაშვებაც ძნელია. პატროკლეს შესწავლის ობიექტი – ჰირკანია – და დაშვება, რომ მან აქ მიიღო სრული ინფორმაცია მთელ შესაძლებელ გზაზე, ზოგიერთი სპეციალისტის მიერ გაიზარება, როგორც კიდევ ერთი არგუმენტი სელევკის სტრატეგოსის მიერ დავალების მიღების მომენტისთვის მაგისტრალის მოქმედების სასარგებლოდ. ჯერ ერთი, თუკი გზა ფუნქციონირებდა, პატროკლეს, ისევე როგორც მთელ ბერძნულ ეკონომიკურ სამყაროს, სრული ინფორმაცია უნდა ჰქონოდა ამის შესახებ, არავითარი მოგზაურობა საჭირო არ გახდებოდა; მეორეც, მეტად სიმპტომატიურია, რომ სწორედ ჰირკანიის ზღვა გახდა მისი დაზვერვის ობიექტი. მთელი საინტერესო მარშრუტის ეტაპებიდან

ის ერთადერთი იყო, რომელიც ბერძნულ უშუალო ემპირიზმს არ ექვემდებარებოდა. აქ კი არ მიიღო ინფორმაცია გზის დანარჩენ მონაკვეთებზე, არამედ ისინი უკვე ცნობილი იყო, ისევე როგორც კარგად იყო გაცნობიერებული კასპიის ზღვის დამაკავშირებელი ეკონომიკური ფუნქციები. სტრაბონთან პატროკლეს ინფორმაციის Praes-ში მოტანა, ჩვენი აზრით, ნიშნავს შემდეგს: 1. პატროკლეს თხზულების „პუბლიკაციის“ დროისათვის გზა მოქმედებს, ავტორიც შესაბამის დროს იცავს; 2. ან კი ის ზოგადად შესაძლებლობაზე საუბრობს. იგივე მოდელი არისტოთელე-ერატოსთენესაც უდგება, ხოლო სტრაბონის პოზიცია განპირობებული უნდა იყოს ერთადერთი მიზეზით – მის დროს მაგისტრალი „ტრანსკავკასიურ“ ფუნქციას ასრულებს, საკითხი აქტუალურია 19/20 წლებში მაინც. რეალურია კი პრობლემის ასეთი გადანაცვლება?! თუნდაც სტრაბონისეული კოლხეთის აღწერილობა არ არის თანადროული, სხვა ქრონოლოგიური ეტაპის ასახვა – ის ძირითადად თეოფანედან მომდინარეობს. რა გარანტია არსებობს, რომ გზა „გეოგრაფიის“ გასრულების მომენტისთვის მოქმედებს?! რომაული და ბერძნული სამყარო ერთ ეკონომიკურ კომპლექსად არასდროს ქცეულა, ხოლო იტალიის ეკონომიკური კავშირები ჩვენთვის საინტერესო მხარეებთან უფრო რეექსპორტის შთაბეჭდილებას ტოვებს. სტრაბონმა „გეოგრაფია“, ალბათ, რომში გაასრულა.⁶⁵ იტალიკთა დაინტერესება ტრანზიტული ვაჭრობით და არა კოლხური ნედლეულით განაპირობებდა მეტად მწირ ინფორმაციას ქვეყნის ეკონომიკაზე ზოგადად, რომლის შევსებაც ადრეულ ავტორთა დიამეტრულად არასანინალმდეგო სურათით ხდებოდა. სხვა სიტყვებით, 19/20 წლებში „ტრანსკავკასიური“ მოქმედებს, და კოლხური ქალაქების ფიასკოს ჯერ არ ჰქონია ადგილი.

რაც შეეხება პლინიუსის (Plin. Nat. Hist. VI. 52)⁶⁶ („ვარონი დასძენს აგრეთვე, რომ პომპეუსის ლაშქრობით გარკვეული იქნა, რომ შვიდი დღის განმავლობაში შესაძლებელია მიაღწიო ინდოეთიდან ბაქტრებამდე, მდინარე ბაქტრამდე, რომელიც ერთვის ოქსოსს,

⁶⁵ თ. ყაუხჩიშვილი. სტრაბონის გეოგრაფია. თბ. 1957, გვ. 3.

⁶⁶ В. В. Латышев. Известия древних писателей о Скифии и Кавказе. ВДИ. 1949. № 2, გვ. 875; ანტიკური კავკასია. ენციკლოპედია. ტ. I, გვ. 506.

ამ მდინარიდან კი შესაძლებელია ინდური საქონელი კასპიის ზღვის მეშვეობით მდინარე კირუსში შეიტანო, ამათანავე არაუმეტეს ხუთი დღისა სახმელეთო გზით მიიტანო პონტოში ფასისამდე“. ინტერპრეტაციას – 1. პომპეუსს ტრანზიტის მოქმედების შემთხვევაშიც უნდა შეესწავლა მარშრუტი და ის რომაული ემპირიზმისთვის დაექვემდებარებინა. გზის მოქმედების შესაძლებლობას ჩვენ ვერ დავუშვებთ სხვა მონაცემებზე დაყრდნობით, რაც კარგად არის კომენტირებული სპეციალურ ლიტერატურაში; 2. აქედან მეტად ძნელია ვივარაუდოთ, თუ რა გრამატიკული კონიუნქტურა იყო დაცული ვარონის თხზულებაში, შესაბამისი ობიექტური რეალობისა; 3. ერთი ფაქტია – ფლავიუსების ხანაში „ტრანსკავკასიური“ ტრანზიტი მოშლილია.

II. მეტად საინტერესო ინფორმაცია ბაქტრიელი ვაჭრების ფაზისში ყოფნის შესახებ ამ ტიპის არგუმენტაგანია. „ტრანსკავკასიური“ კომერციის არსებობის გარეშე მათი კოლხეთში მოხვედრა შეუძლებელი იქნებოდა.⁶⁷

III. ბაქტრიული მონეტები⁶⁸ და ევტიდემეს სოდგური მინაბაძი⁶⁹ აღმოსავლეთ საქართველოდან განსახილველი კუთხით მეტად საინტერესო მომენტია, თუმცა შესაძლოა ეს ჯგუფი პართია-ალბანეთის გზით შემოდის. სომხეთის სამონეტო ბაზრისთვის აღნიშნული სამონეტო კატეგორია უცხოა, მაშინ როდესაც თანამედროვე აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე ბაქტრიული ნუმიზმატიკის ნიმუში მიკვლეულია.⁷⁰ ლოგიკურია, როგორც იბერიული, ასევე ალბანური

⁶⁷ იხ. М. П. Инадзе. Причерноморские города древней Колхиды. Тб. 1968, გვ. 70-76; თ. ყაუხჩიშვილი. საქართველოს ისტორიის ძველი ბერძნული წყაროები. თბ. 1976, გვ. 103-105.

⁶⁸ Е. А. Пахомов. Монетные клады Азербайджана и других республик, краёв и областей Кавказа. вып. II. Баку, № 319; А. Н. Зограф. Распространение находок античных монет на Кавказе, ТОНГЭ. т. I. Ленинград. 1945, გვ. 64 №79.

⁶⁹ Л. Н. Казаманова. Подражания тетрадрахмам Евтидема в собрании ГИМ. ВДИ. 1961. №3. Москва, გვ. 120.

⁷⁰ И. А. Бабаев. Денежное обращение Кавказской Албании в эллинистическую эпоху. II Всесоюзный симпозиум по проблемам эллинистической культуры на Востоке. Тезисы докладов. Ереван. 1984, გვ. 8.

აღმოჩენა ევტიდემეს ემისიად მივიჩნიოთ.⁷¹ ასევე საჭიროა აღინიშნოს, რომ დაბალი სინჯის სოგდური მინაბაძეების⁷² მონაწილეობა პართულ-იბერიულ ვაჭრობაში, პართული დრაქმების პარალელურად, ალბათ, გამორიცხულია.

IV. კოლხური თეთრის ხვედრითი წონა უცხოურ ბაზრებზე და თვით ბაზრების რაოდენობა შეზღუდულია. ასეთ პირობებში მისი აღმოჩენის ფაქტი ფერგანის ველზე⁷³ მეტად სიმპტომატურია. ამავე დროს კოლხური ფულის ლოკალიზაცია უნიკალური განძის სახით თითქოსდა გამორიცხავს ამ კატეგორიის ნუმიზმატიკური ძეგლების მეტად თუ ნაკლებად ინტენსიურ მიმოქცევას შესაბამის რეგიონში. ე.ი. „ტრანსკავკასიური“ სატრანზიტო გზის მოქმედების ზოგადი ქრონოლოგიური შტრიხები ასეთი სახით გვესახება: I ეტაპი – ძვ. წ. III საუკუნე-II საუკუნის I ნახევარი (?), ერთი ცხადია, ძვ. წ. 65 წელს ის არ ფუნქციონირებს; II ეტაპი – რენიმაცია – ტიბერიუსის პრინციპატის დასაწყისი. ამის იქით ნებისმიერი მოსაზრება ჩვენთვის საინტერესო საკითხთან დაკავშირებით აპრიორულია. რამ განაპირობა ასეთი განრიგი?

ვიდრე ამ კითხვას პასუხს გავცემდეთ, აღვნიშნავთ, რომ გზის გამოყენების სიხშირის (სატრანზიტო ტრანსპორტის ინტენსივობის) დადგენის ლოგიკური მეთოდი კოლხეთის და იბერიის სამონეტო ბაზრების ერთმანეთთან შედარების სახით წარმოგვიდგება. დასავლეთ საქართველოს ბაზრის არაავტოხტონური ტიპოლოგიური დიფერენტის ხვედრითი წონის ზრდა საპირისპირო რეგიონში, რაც არ არის ადეკვატური და უსწრებს „მატერიალური“ კულტურის სფეროში მომხდარ შესაბამის ცვლილებებს, ერთი და იმავე ჯგუფის ნუმიზმატიკური ძეგლების დალექვის წმინდა „სატრანზიტო“

⁷¹ В. И. Массон. Денежное хозяйство древней Средней Азии по нумизматическим данным. ВДИ. 1955. № 2, გვ. 39; Л. Н. Казаманова. Введение в античную нумизматику. Москва. 1969, გვ. 95.

⁷² Л. Н. Казаманова. Подражания тетрадрахмам Евтидема в собрании ГИМ., გვ. 120-127. ფასანაურის ეგზემპლარი (№26) II ჯგუფის ბოლო ქვეჯგუფში შედის. მისი შეფარდებით თარიღი ძვ. წ. II საუკუნის მიწურულზე მოდის, ქვემოთ ვნახავთ, რომ ეს მთლად ასე არ უნდა იყოს; Л. Н. Казаманова. Введение в античную нумизматику, გვ. 95.

⁷³ Г. Ф. Дундуа. Нумизматика античной Грузии. Тб. 1987, გვ. 167 შენ. 9.

გზებზე მიუთითებს. ამ კუთხით კვლევას თვით გზის მოქმედების გრაფიკის დაზუსტებაც შეუძლია, ერთი პირობით: ეს კატეგორია ინტერლოკალური არ უნდა იყოს. მაგრამ ტრანზიტის მომწყობი სახელმწიფოს ეკონომიკური შესაძლებლობა თავისთავად გულისხმობს მისი ვალუტის მაღალ სახმარ ღირებულებას, ფულის საქონლად ქცევას, ფართო მიმოქცევას სხვადასხვა ეკონომიკურ-გეოგრაფიულ რეგიონში. ფაქტობრივად, ამ ნიუანსს აღნიშნული მეთოდი არარაობამდე დაყავს. პრაქტიკული რეალიზაცია ქვემოთ იქნება ილუსტრირებული, თუმცა გარკვეული ხელსაყრელი წყაროთმცოდნეობითი კონიუნქტურის, შედარებითი შეზღუდული არეალის შესაბამისი ვალუტის პირობებში, ვთქვათ, ლისიმაქეს სტატერები, კიდევ დასაშვებია მისი გამოყენება.

დასავლური სოციალურ-ეკონომიკური ორგანიზმების სწრაფი ეკონომიკური ევოლუცია, რომლის დაჩიხვის საფრთხეც ალექსანდრეს კამპანიამ და ფართო ბერძნულმა კოლონიზაციამ მოსპო, აღნიშნული ბაზრების მსყიდველობითუნარიანობის ზრდა ინდოეთთან პასიური ბალანსის საგარეო-სავაჭრო ურთიერთობების სწრაფი განვითარების საფუძველს ქმნიდა. „ტრანსკავკასიური“ ტრანზიტის გენეზისი, ჩვენს ხელთ არსებული მასალების მიხედვით, ძვ. წ. III საუკუნეზე მოდის. ამ გზის განსაკუთრებული თვისება მის სიიაფეში მდგომარეობდა, ხოლო აღნიშნულ მაგისტრალზე განსაკუთრებული უფლების მქონე სოციალური ორგანიზმი 1) ინდოეთთან დასავლეთის ვაჭრობაზე თითქმის მონოპოლიური რეგალიის ფლობის, 2) საკუთრივ ინდოეთის სახელმწიფოების სპეციფიური სოციალურ-ეკონომიკური ტიპის გამო მათ მიერ ფასების განსაზღვრაში არადომინირებული პოზიციის პირობებში – მეტად რენტაბელური კომერციის წინაშე იდგა. იდეალური პირობები ასეთი ტრანზიტის ფუნქციონირებისთვის არის მთელი აღნიშნული მარშრუტის გაყოლებაზე მონოკონტროლის არსებობა. „სასანური“ ტიპის კლასიკური დაბრკოლების არსი კი სამდინარო მაგისტრალის ექსპლოატაციის რეგალიის დეცენტრალიზაციაში, ირანელთა კასპიის ზღვაზე ჰეგემონიასა და ხმელთაშუა ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროს ინდოეთთან დამაკავშირებელი საქარავნო გზე-

ბის ირანის ტერიტორიაზე ლოკალიზაციაში მდგომარეობს.⁷⁴ ე.ი. სხვა სიტყვებით, ტრანზიტი ხორციელდება მარშრუტის ა) ერთი კონკრეტული სახელმწიფოს; ბ) ორი სახელმწიფოს მიერ ფლობის პირობებში (ამაზე ქვემოთ). ის წყდება, როცა მესამე ძალას აქვს გზა ინდოეთისკენ და, ამავე დროს, სტრატეგიული საშუალება არ დაუშვას | მარშრუტის მოქმედება.

რა მიმართებაში იყო „ტრანსკავკასიური“ მაგისტრალი ტიპოლოგიურად იდენტურ სხვა გზებთან? იაფი და სწრაფი სამდინარო მაგისტრალის მოშლა ტრანსირანული საქარავნო გზების (Strabo. XV. 2. 8)⁷⁵ და ირანული სავაჭრო კაპიტალის მნიშვნელობას წამოწევდა წინ. ამგვარად, სამდინარო მაგისტრალი და სახმელეთო ტრანზიტი გამოირიცხავდა ერთმანეთს. ეს უკანასკნელი დაფუძნდა მხოლოდ პირველის მოშლის შედეგად. თუმცა ამ განცხადების აბსოლუტიზაცია არ შეიძლება, ამაზე ქვემოთ. რაც შეეხება საზღვაო გზებს ეგვიპტიდან და სპარსეთის ყურიდან⁷⁶, მათი ექსპლოატაცია ექსტენსიურ ხასიათს ატარებდა რიგი მიზეზების გამო. ნავიგაციის ევოლუცია და „ტრანსკავკასიური“ გზის არასტაბილური რეჟიმი შემდეგი სტიმული იყო ეგვიპტე-ინდოეთს შორის პირდაპირი კონტაქტების განვითარებისთვის.

უფრო კონკრეტულად, გზა სელევკიდური ფენომენი და სირიელ ელინთა ეკონომიკური კეთილდღეობის ერთ-ერთი წყარო იყო. მისი გენეზისის თარიღად ზოგადად ძვ. წ. III საუკუნე უნდა ჩაითვალოს. აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთი ინდური საქონლის

⁷⁴ იხ. Н. В. Пигулевская. Византия на путях в Индию (Из истории торговли Византии с Востоком в IV-IV вв.). Москва-Ленинград. 1951.

⁷⁵ იხ. The Cambridge Ancient History. v. XI. Cambridge. 1954, გვ. 122-123; აგრეთვე მაგ., Н. В. Пигулевская. Византия на путях в Индию.

⁷⁶ The Cambridge Ancient History. v. VI. Cambridge. 1964, გვ. 402; The Cambridge Ancient History. v. VII. Cambridge. 1964, გვ. 134; The Cambridge Ancient History. v. IX. Cambridge. 1962, გვ. 385, 599; The Cambridge Ancient History. v. X. Cambridge. 1963, გვ. 252-253, 307, 313, 416-417; The Cambridge Ancient History. v. XI. Cambridge. 1954, გვ. 121, 236; M. Cary. A History of the Greek World. 323 to 146 B.C. London. I edit. 1932, first published as university paperback 1972, reprinted 1977, გვ. 280, 288-289, 306; M. Rostovtzeff. History of the Ancient World. v. II. Rome. Oxford. 1927, გვ. 301-302; M. P. Charlesworth. The Roman Empire. London. 1954 – ყველა კატეგორიის გზაზე იხ. გვ. 129-130.

„ტრანსკავკასიურ“-ტრანზიტული კონდიციის უკანასკნელი პუნქტი იყო. აქედან ის სხვადასხვა ეკონომიკურ-გეოგრაფიულ რეგიონზე ნაწილდებოდა. ამგვარად, აღნიშნულ პერიოდში კოლხეთის ფულადი ბაზრის უცხოური მონეტით მომარაგების წმინდა სავაჭრო-ეკონომიკურ არსებს სატრანზიტოც ემატებოდა. კოლხეთის და იბერიის სამონეტო ბაზრებს შორის მსგავსება, ერთის მხრივ, მეტად სიმპტომატურია, მაგრამ მაინცდამაინც გზის ინტენსივობის ხარისხის განსაზღვრის ასპექტით უკანასკნელის სპეციფიური შემადგენლობის და, საერთოდ, ქართლში სინქრონულ აღმოჩენათა სიმცირის პირობებში არაფრის მთქმელია (კოლხური თეთრი და ალექსანდრეს სახელით მოჭრილი სტატერები). ასეთი ვაჭრობისთვის ხელისშემშლელი პირობების არარსებობა *a priori* მის ინტენსიურ ხასიათს გვაგვარაუდებინებს, თუკი ამასთან ერთად გავითვალისწინებთ პტოლემეაიოსების გამოკვეთილ თალასოკრატიას ხმელთაშუა ზღვის აღმოსავლეთ რაიონებში.⁷⁷

ბაქტრიულმა სეპარატიზმმა გზის აღმოსავლეთი მონაკვეთი აქაური ბერძნების ხელში მოაქცია და სელევკიდებიც, ელობებოდნენ რა იბერიაში და, ალბათ, ალბანეთშიც ბაქტრიელების სწრაფვას ბაზრებისკენ, ერთის მხრივ, და მეორეს მხრივ, კარგავნ რა ტრანსირანული ტრანზიტის პერსპექტივას პართელების გამო, მონოპოლისტური რეგალიის თანაბარი პროცენტით კმაყოფილდებიან. კონკრეტულ შემთხვევაში სირიის პოლიტიკური და ეკონომიკური პრიმატის „სავაჭრო“ რეალიზაციის ფორმა ასეთი სახით გვესახება: გზის ხარჯები და ტრანზიტული ვაჭრობის ორგანიზაცია მთლიანად აღმოსავლელების კომპეტენციაში დატოვა, რითაც „პარაზიტული“ კომერციის რენტაბელობას ზრდიდა. ამით აიხსნება ბაქტრიული სოციალური ელემენტის აქტიურობა ისტორიული საქართველოს ტერიტორიაზე. ბაქტრო-სირიულ კოლექტიურ მონოპოლისტურ რეგალიას მათი სახელმწიფოების გარკვეულწილად პოლიტიკური ალიანსი და სოციალურ-ეკონომიკური ტიპი განაპირობებდა. პართიის გაძლიერებამ, კერძოდ, მითრიდატე I-ის კამპანიამ, რომელსაც შედეგად მოჰყვა კასპიის ზღვის სამხრეთ

⁷⁷ The Cambridge Ancient History. v. VII, გვ. 175.

და სამხრეთ-აღმოსავლეთ სანაპიროზე ბერძნული ავტორიტეტის გაქრობა, და აგრეთვე ზემო აზიის პროვინციების დაქვემდებარება არშაკიდებისადმი⁷⁸, მოსპო ბაქტრო-სელევკიდური მონოპოლია. ცოტა უფრო ადრე ბოლო მოეღო სელევკიდთა კონტროლს კოლხეთზე, იბერიასა და ალბანეთზე, თუმცა ძნელია იმის განცხადება, რომ ის აქ სავსებით აღმოიფხვრა. რაც შეეხება ტრანსპორტის სიხშირის დადგენას, აქ ნუმისმატიკური „გაუგებრობა“ – ძვ. წ. II საუკუნის I ნახევრის არაავტოხტონური მონეტების აღმოჩენები დასავლეთ საქართველოში მიზეზურია. იბერია იწყებს პართული დრაქმებით საკუთარი ბაზრის დაკომპლექტებას. ბაქტრიული მონეტები კი ჯერჯერობით მხოლოდ აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზეა მიკვლეული.

ზემოთ აღნიშნული პოლიტიკური მოვლენები ხელს უწყობდა ინდური საქონლის ტრანსირანული ტრანზიტის ორგანიზაციას არახოზია-დრანგიანა-არიანა-ჰეკატომფილი-რაგა-ეკატანა-მესო-პოტამია-სირიის გზით, რომლის ინიციატორადაც მთლიანად ირანული სავაჭრო კაპიტალი გამოდიოდა. ბაქტრო-პართული „ტრანს-კავკასიური“ მონოპოლიის გენეზისს შლიდა შავ და კასპიის ზღვებს შორის უკონტროლოდ დარჩენილი სახელმწიფოები, ერთის მხრივ, და აგრეთვე დიდი წინააღმდეგობა თვით აღნიშნულ ორ ერთეულს შორის. რაც შეეხება პართიის უშუალო კონტაქტებს, პირდაპირ კავშირს „დასავლურ“ სამყაროსთან, მისი რეალიზაციისთვის ორი გზა არსებობდა: 1. via ალბანეთი-იბერია-კოლხეთი, ე.ი. სახმელეთო გზას მარგიანა-ჰირკანიის მიმართულებით ოქსისკენ უნდა გადაეხვია და შემდგომ ჩვეული მარშრუტით წასულიყო. ამ შემთხვევაში ირანს მდინარეების, მტკვრის და რიონის ხეობებზე კონტროლის დანესება მოუხდებოდა, აქაური პოლიტიკური რუკა კი ზედმეტად დანაწევრებული იყო; 2. უფრო რენტაბელურ პერსპექტივებს სირია-პართიის თანასწორუფლებიანი „სახმელეთო“ მონოპოლიის შესაძლებლობა სახავდა, რაც, ალბათ, ხორციელდებოდა კიდევ გარკვეული დროის განმავლობაში.

მდინარეების მტკვრის და რიონის ხეობებში ძვ. წ. 65 წლის

⁷⁸ The Cambridge Ancient History. v. IX, გვ. 579. ტარნის ნაწილი.

რომაული ექსპედიციის მიზანი ამ რეგიონების სატრანზიტო შესაძლებლობების შესახებ არსებული ბერძნული ინფორმაციის რევიზია იყო. ყოველივე ეს მიუთითებს: 1) „ტრანსკავკასიურის“ ექსპლოატაციით რომაელთა დაინტერესებაზე; 2) „ტრანსკავკასიური“ მონოპოლიის რესტავრაციის მეტად თუ ნაკლებად რეალური შანსების არსებობაზე. იგივეს ცდილობდა ევპატორიც, ხოლო ტიგრანეს ტიპოლოგიურად მსგავსი მისწრაფების ტაქტიკური რეალიზაცია სირიის ოკუპაციაში გამოიხატა.

რამ განაპირობა ასეთი ცხოველი ინტერესი რთულ პირობებში (ამაში ჩვენ პართიის სახელმწიფოს ფუნდამენტურ ტიპს ვგულისხმობთ), რა გარანტიები იყო მისი რეალიზაციისათვის?! „ტრანსკავკასიური“ ტრანზიტის პერსპექტივები ძლიერდება ჩინეთის თურქესტანის გავლით აბრეშუმის იმპორტის პირობებში⁷⁹, ქუშანის სახელმწიფოს გენეზისით და მასთან ანტიპართული ბლოკის შექმნის შესაძლებლობით. აქედან მოყოლებული „ტრანსკავკასიური“ კომერციის რეანიმაცია პართიის პოლიტიკური დესტაბილიზაციით და მის მიერ რომის ავტორიტეტის გარკვეული ცნობით იქნებოდა განპირობებული. ყოველივე ეს გულისხმობდა ქვეყნისთვის კაპიტულაციების მაგვარი რეჟიმის თავს მოხვევას. ტიბერიუსის პრინციპატის დასაწყისი ამ მხრივ მეტად ნიშანდობლივია. სიმპტომატიურია, რომ ინდოეთში რომაელებიდან ყველაზე მრავალრიცხოვანი, ხოლო ჩინეთში ადრეული, სწორედ ტიბერიუსის მონეტებია მიკვლეული⁸⁰. მეორე ტრადიციული საკითხის გადაჭრას კვლავ და კვლავ ავგუსტეს დენარების მიმოქცევის ფართო დიაპაზონი უშლის ხელს.

რაც შეეხება შემდგომ პერიოდს, შეგვიძლია მხოლოდ *a priori* პოლიტიკური სიტუაციის გათვალისწინების საფუძველზე ვივარაუდოთ „ტრანსკავკასიური“ ტრანზიტის პერიოდული ფუნქციონირება, ვთქვათ, ტრაიანეს, ავრელიუსის ან სევერუსის დროს. გასაგებია

⁷⁹ იხ. M Cary. A History of the Greek World. 323 to 146 B.C., გვ. 73-74; The Cambridge Ancient History. v. X, გვ. 584-586, 598-599; The Cambridge Ancient History. v. XI, გვ. 121-122; The Cambridge Ancient History. v. XII. Cambridge. 1961, გვ. 97-8, 104.

⁸⁰ The Cambridge Ancient History. v. X, გვ. 417; The Cambridge Ancient History. v. XII, გვ. 271 შენ. 5.

მიზეზების გამო ამ საკითხზე აღარ შევეჩერდებით. მონოპოლიური რეგალიის დისტრიბუციის კუთხით, ალბათ, იტალიკები თავიანთ აღმოსავლელ პარტნიორებთან მიმართებაში თანაბარ უფლებებს ჯერდებოდნენ. აუცილებლად უნდა აღინიშნოს, რომ მაინც პართული კონტროლის ქვეშ მოქცეული რომი-ქუშანის ეკონომიკური ალიანსი არ გამორიცხავდა ტრანსირანული კომერციის მოქმედებას.

საერთო ჯამში, გვიანანტიკურ ხანაში მაინც ძირითადი ტრანსირანული ტრანზიტი იყო. სასანურმა „რევოლუციამ“ კი საერთოდ მოშალა „ტრანსკავკასიური“ ვაჭრობის პერსპექტივები. წითელი ზღვის სანაოსნო ტრასამ ვერ მოიპოვა მეტად თუ ნაკლებად მნიშვნელოვანი ხვედრითი წილი ბაზების უქონლობის გამო, ამიტომ V-VI საუკუნეებში ბიზანტიური დიპლომატია სწორედ ამ მიმართულებით მუშაობს. რაც შეეხება რომაელთა ჰეგემონიის დაფუძნებას პალმირასა და პეტრაზე⁸¹, მისი მიზანი არაბული საშუამავლო ვაჭრობის მოგების წილის შემცირება იყო.

⁸¹ The Cambridge Ancient History. v. IX, გვ. 382; The Cambridge Ancient History. v. XI, გვ. 859-860; Н. А. Машкин. История древнего Рима. Москва. 1956, гв. 419.

“Transcaucasian” Trade Route from India to Colchis

Summary

“Aristobulus declares that the Oxus is the largest of the rivers he has seen in Asia, except those in India. And Patrocles, as well as Aristobulus and Eratosthenes, say that it is navigable and that large quantities of Indian wares are brought down on it to the Hyrcanian Sea, and thence on that sea are transported to Albania and brought down on the Cyrus River and through the region that comes next after it to the Euxine” (Strabo. XI. 7. 3). All the authors listed above, including Strabo, use the present tense meaning that “Transcaucasian” transit of the Indian goods (along the rivers Indus – Bactra (Balkh) – Oxus (Amu-Daria) – Hyrcanian (Caspian) Sea – Cyrus (Mtkvari) – Phasis (Kvirila and Rioni) to the city of Phasis (Poti) in Colchis) worked hard in the 3rd c. B.C., first half of the 2nd c. B.C., and in 19/20 A.D. when Strabo “published” his work.

“Varro says also that during this expedition of Pompejus it was known that it is but seven days journey from India to the Bactrians, Bactra River, which runs into the Oxus; and that the merchandise of India, transported by the Caspian Sea, and so to the river Cyrus, may be brought in not more than five days by land as far as to Phasis in Pontus” (Plin. NH. VI. 52). It is clear enough that Varro speaks about a possibility of “Transcaucasian” transit by 65 B.C., it had been already broken. And Pliny has nothing to add. Again, there is no transit in the 70s of the 1st c. A.D.

So, the Seleucids gained a direct access to the cheap spice market as far back as in the beginning of the 3rd c. B.C. Greeks living in Syria organized spice supply of Europe via “Transcaucasian” river-route thus saving much money while transportation of the Indian goods. They started to gain handsome profit. Then it had to be shared with the allies, Greeks from Bactria. Colchian coins of the 3rd c. B.C. found the Central Asia, Bactrian coins of the 2nd c. B.C. found in Eastern Georgia, and presence of the Bactrians in Colchis attest this trade.

Becoming stronger, the Arsacids cut this trade by organizing Caspian fleet. From that day on only their merchants could have a direct access to

the spices transported towards Europe. The Seleucids had to do nothing but to pay huge sum for the goods brought from the left bank of the Euphrates. Romans, already governing Syria, had to do the same.

So, Transiranian transit became the most important one, only sometimes being interrupted by the same Romans, humiliating the Parthians and with the help of the Kushans organizing silk and spice supply of Europe via “Transcaucasian” trade route.

ზარნაპაზიანთა ქრონოლოგია და „ანტიკური“ ხანის ისტორიის ზოგიერთი სხვა საკითხი

ქართლის სამეფოს მეფეთა რიგის დადგენის პრობლემა განსაკუთრებული და აქტუალურია, მიუხედავად ქართული ისტორიოგრაფიის მუდმივი ინტერესისა ამ ასპექტით.⁸² კონკრეტული საკითხის ცალკე არსებობა გამორიცხულია, პოლემიკის დიალექტიკური თემატიკაა: 1. ქართლის ისტორიული გეოგრაფიის საკითხები; 2. აღნიშნული ეკონომიკურ-გეოგრაფიული რეგიონის სოციალურ-ეკონომიკური ტიპი; 3. მუქ ქრონოლოგიური შტრიხების კრიტიკული ანალიზი, და, აქედან გამომდინარე, ძალაუვნებურად, ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადების თარიღთან მიმართებაში სუბიექტური პოზიციის წარმოდგენის აუცილებლობა; 4. თვით მუქ ისტორიული ქრონიკის დათარიღება, ქუც მისი მიმართების ლოგიკური გააზრება; და სხვ.

საკითხთან დაკავშირებით სპეციალურ ლიტერატურაში მოცემული ძირითადი პრინციპების ჭეშმარიტებად პერცეფცია რიგი შტრიხების დაკონკრეტების და განვითარების, აგრეთვე სინთეზური კატეგორიის ოპერაციის საფუძველს გვაძლევს. პოლიტიკური ტიპის ისტორიულ-გეოგრაფიული ტერმინოლოგიური კომპლექსი – ამიერ და იმიერ (მუქ) – ერთი ეკონომიკურ-გეოგრაფიული რეგიონის ფარგლებში ორი აქტიური სოციალური კონტრაქტის ქმედების მადასტურებელია. სოციალურ კონტრაქტში ვგულისხმობთ პოლიტიკურ სტრუქტურას უფლებათა სრული პაკეტით, ან კი შეზღუდულს ამ ასპექტით. ამავე დროს დიდი მცხეთის ფუნქციური დეცენტრალიზაციის ცდა ორ ეკონომიკურ ერთეულად (მუქ, ქუც) არის ობიექტური რეალიების არასწორი ასახვა. აკროპოლისისადმი სწრაფვა კი სიმპტომატურია. მტკვრის სამხრეთით მდებარე სოციალური კონტრაქტი ზოგიერთი რეგალიური გარანტიით გუგარქის საპიტიახშოა. სრული რეგალიური კომპლექსის მატარე-

⁸² გ. მელიქიშვილი. ქართლის მეფეთა სიებში არსებული ხარვეზის შესახებ. მაცნე (ისტორიის . . . სერია). თბ. 1978. №3; დ. აბაშიძე. ქართლის (იბერიის) პოლიტიკური ისტორიის ზოგიერთი საკითხი. „მნათობი“. თბ. 1987. №9; დ. აბაშიძე. ორმეფობა ძველ ქართლში. „ცისკარი“. თბ. 1988. №11.

ბელი სამხრეთული სოციალური კონტრაქტის ფუნქციონირება კი IV საუკუნის II ნახევრის ეპიზოდური კონიუნქტურაა. ამაზასპის ოპოზიციური სოციალური ელემენტის არსებობის ფაქტი და არა ტერიტორიული დიფუზიის ტიპი⁸³ გასათვალისწინებელია პოლიტიკური პროტოტიპის ასპექტით. ყოველივე ზემოაღნიშნულის სინთეზური ვარიანტი ქუც დუალისტური პოლიტიკური კონიუნქტურის საფუძველი გახდა. კავშირი – ამიერ და იმიერ – IV საუკუნის შემდგომ, ალბათ, კარგავს პრაქტიკულ დეტერმინისტულ სემანტიკას. აქვე ყურადღებას გავამახვილებთ რიგ სიმპტომატურ მომენტზე: როკმა „მცხეთად გაიმორა“⁸⁴, ის აკროპოლისისკენ მიისწრაფის, სიაში კი არმაზელი მეფენი პირველ რიგში იხსენიებიან.⁸⁵ ყოველივე მათი რეგალიური პრიმატის რემინისცენციაა. ფეოდალური ცნობიერების სტადიაზე ორმეფობა ან ცენტრისკენული, ან კი ცენტრიდანული ქმედების ადეკვატურია. პროტოფეოდალიზმი კი თავისი უვინროესი ინტეგრაციული სოციალური კონტრაქტით დეცენტრალიზაციისკენ ტენდენციას, ძირითადად, გამორიცხავს, ყოველივე შეიძლება მხოლოდ გარედან იყოს ინსპირირებული. მაშასადამე, განსახილველი შემეცნებითი კონდიციის ეტაპზე ორმეფობა შესაძლებელია განიმარტოს როგორც კორპორაციული ზავი. ეს საჭირო იყო იმისათვის, რომ თავიდან აეცილებინათ სასახლის გადატრიალებები სეფენულების მონაწილეობით, რაც გამოწვეული იყო სამეფო დომენის ფლობის კონსტიტუციურად დაუზგენავი კოლექტიური წესით.

უფრო კონკრეტული მიდგომა დასახელებული თემის ქრონოლოგიურ ნიუანსებთან უნდა დავინწყოთ ემპირიული შენიშვნით – მოქ თარიღების აპოკრიფული ხასიათის მტკიცების აბსოლუტიზაცია არ უნდა იყოს მართებული. მით უმეტეს, რომ კონკრეტული კუთხით საინტერესო ქართული და ბერძნული ინფორმაციების შინაგანი რადიკალური კონფრონტაცია ქრისტიანობის სახელმწიფო სარწმუნოებად გამოცხადების თარიღის დადგენასთან დაკავშირებული სინთეზური ოპერაციის განხორციელების საშუალებას

⁸³ ქართლის ცხოვრება. ტ. I, გვ. 57.

⁸⁴ მოქცევაჲ ქართლისაჲ, გვ. 321.

⁸⁵ მოქცევაჲ ქართლისაჲ, გვ. 321.

არ გვაძლევს. კონსტანტინეს თემა და „ჰინდოთა“ ქრონოლოგიური დიფერენტი შეუთავსებელია. და თუ საკუთრივ მუქ ქრონოლოგიურ შტრიხებს გავითვალისწინებთ დამატებით მასალად, ანუ იმას, რაც წარმოდგენილია პირველ ნაწილში, მაშინ კონსტანტინე-კონსტანციუსის ონომასტიკური პრობლემიდან მეორე მათგანის რეალურად პერცეფცია უფრო რაციონალურია. თუმცა ყოველივე დამატებით ლოგიკურ მსჯელობას საჭიროებს. ხაზგასმული ქრონოლოგიური გაუგებრობა პარადოქსულია და, ამავე დროს, მეტად სიმპტომატური თანადროული ბერძნულ-ლათინურენოვანი მწერლობისთვის. ყველაფერი ეს იდეოლოგიური ფალსიფიკაციის შთაბეჭდილებას ტოვებს. არიანელი კონსტანციუსის პროზელიტური ინიციატივის დამცრობა, და, ამავე დროს, ზოგადი ქრონოლოგიური პერსპექტივის თითქოსდა შენარჩუნება – ეს არის დასავლური ინფორმაციის ატრიბუტი. ქართლის ისტორიული და კონფესიური აზროვნება აღნიშნული თეზის რეცეპტორია, ხოლო იდეის არაორიგინალური ტიპის გამოვლინებაა მისი მექანიკური მიერთება, ალბათ, ძირითადად რეალურ ქრონოლოგიასთან.⁸⁶ ნინოს სახის შექმნაში რიფსიმიანელთა თემატიკის მონაწილეობა უკვე სხვა კატეგორიის გავლენაა. კონკრეტული მექანიზმი ასეთი სახით გვესახება – აგათანგელოსის რეცენზიები > ფს. მოვსეს ხორენაცი > ქართული მონოფიზიტური კონფესიური სოციალური ელემენტის ცნობიერება (VII საუკუნის ათიანი წლები). ამ შტრიხის შემდგომი კონსერვაცია ავტოხტონური ისტორიული აზროვნების სპეციფიური ტიპის გამო ინფორმაციული დეფიციტით და კონკრეტული ინფორმაციის არაკონფორმტაციული ხასიათით იყო განპირობებული.

და თუ ყველაფერი ასეა, მაშინ არავითარი საფუძველი არ არსებობს მუქ კონკრეტული სისტემის იგნორირებისთვის. აქ იგულისხმება მუქ ერთი პასაჟი, ვასპურაკანის მთავრის და აბიათარის დიალოგის ქრონოლოგიური შტრიხები. ქარძამ და ბრატმან ქართლის მეფეთა პირველი წყვილია; „ამათა ჟამთა ჰურიანი მოვიდეს მცხეთას და დასხდეს“. ვასპურაკანის მთავარი კი, რომელიც საუბრობს ქრისტეს ჯვარცმიდან 334 წელს, აღნიშნავს, რომ ებრაელთა

⁸⁶ საკითხის გარშემო პოლემიკისთვის იხ. მაგ., ნ. ლომოური. ნარკვევები ქართლის (იბერიის) სამეფოს ისტორიიდან. თბ. 1975, გვ. 45-89.

მიგრაციას ადგილი ჰქონდა 503 წლის წინ. ნელთაღრიცხვის რეალიზაცია არა ქრისტეს დაბადებიდან, არამედ ამაღლებიდან უფრო რაციონალურია. ე.ი. ძვ. წ. 136 წელი⁸⁷ მეტად თუ ნაკლებად რეალური ქრონოლოგიური შტრიხია, ორმეფობის ქვედა ქრონოლოგიური ზღვარია. თუკი ჩვენ შევძლებთ ცვლილების რაციონალურობის მტკიცებას, მაშინ რაციონალურია თვით მისი ბაზისი და ბევრი სხვა მონაცემიც იმავე ასპექტით. საუკუნე პირდაპირი გენეტიური ხაზის შემთხვევაში მაქსიმუმ ექვსი მეფის წმინდა თეორიულ შესაძლებლობას იძლევა, მინიმუმ კი – ორის. რეალობა სადღაც შუაშია. ფაქტობრივი მასალა შემდეგი კონკრეტული ლოგიკური სქემის კონსტრუქციის შესაძლებლობას გვაძლევს (შიდაკორპორაციულ დინასტიურ მრავალფეროვნებას თაობათა მონაცვლეობის სქემის რეკონსტრუქციის კუთხით მნიშვნელობა არ აქვს):

II ფარნავაზული დინასტია (არმაკიდული თუ მიჰრანიდული?!)	III ფარნავაზული დინასტია (არტაშესიდური?!)	IV ფარნავაზული დინასტია (კოლხური)
		ქართამ
1. მირვან		
2. ფარნაჯობ	არსოკ	
3. მირვან	არიკ	
ძვ. წ. 4. არსუკ	ბრატმან	
II ს. 5.		
6.		როკ
7.		ქარძამ და ბრატმან

იქნებ ასეთი სიმჭიდროვის პირობებში 30-იან წლებზე ყურადღების შეჩერება უფრო რაციონალურია?! და კიდევ ერთი, Memn. XV. 30. 4-ის მიხედვით, ორმეფობის ზედა ქრონოლოგიური ზღვარის ჩვენსკენ მაქსიმალური გადმოწევი (ძვ. წ. 89 წ.) რაღაც ნახევარსაუკუნოვანმა პერიოდმა უნდა დაითიოს 5 თუ 6 წყვილი მეფე

⁸⁷ შეად. გ. მელიქიშვილი. ქართლის მეფეთა სიებში არსებული ხარვეზის შესახებ, გვ. 55-56.

უნყვეტი გენეტიური ბაზისით! ეს შეუძლებელია. ისლა დაგვრჩენია, გამოვრცხოთ პოლიტიკური მაიორატი და სამეფო ოჯახის პრიმატის კონსტიტუციური ნორმა. საკანონმდებლო რეგალია მოძრაობს არა თაობიდან თაობაზე, არამედ ერთი თაობის ფარგლებში. ყოველივე, გარკვეულნილად, სტრაბონისეული პოლიტიკური მეთოდის რენიმაციის შთაბეჭდილებას ტოვებს. კონკრეტული პოლიტიკური კონიუნქტურის კარდინალური მიზეზი ზემოთ უკვე აღინიშნა. მაგრამ კონსტიტუციური ცირკულაციის არსი ცალკე მსჯელობის საგანია. ნიშანდობლივია რეგალიის შიდაკლანური დიფუზიის დუალისტური ხასიათი. ყოველივე ეს შიდაკორპორაციული ზავის გარანტიაა. და ბოლოს, ერთი ემპირიული ნიუანსი ამ ასპექტით. მუქ სია მირიანამდე 26 მეფეს ასახელებს. სხვა პასაჟი კი მის რიგით ნომრად 36 სვამს.⁸⁸ ცხრა უეჭველი ბასილევსი – არტოკე, ფარნავაზი, მითრიდატე, ფარსმანე, მითრიდატე, ხარვეზი (ფარსმანე?), მითრიდატე, ფარსმანე, ხსეფარნუგი – საკითხის სრული რეალიზაციის შთაბეჭდილებას გვიქმნის. საკითხის დიალექტიკური დერივატებია: ქრისტიანობის სახელმწიფო სარწმუნოებად გამოცხადების თარიღი; მუქ და ქუც რიგი პრობლემები, ქართლის პოლიტიკური ისტორიის შტრიხების დაზუსტება; სოციალური კონტრაქტის ტიპი – სოციალურ-ეკონომიკური კატეგორიის დიფერენტი.

ვიდრე შევეხებოდეთ ზოგიერთ მათგანს, კიდევ ერთი ჰიპოთეზის ჩამოყალიბების შესაძლებლობა არსებობს. ჩვენ უარყავით თაობათა ცვლის კანონზომიერების პერცეფცია რეგალიური კომპეტენციის დროში მოძრაობის ბაზისად. ქუც გენეტიური პოლიტიკური კონიუნქტურა ფალსიფიკაციაა და მისი სუბსტრატია პერმანენტული ორმეფობის შესახებ ინფორმაციის არსებითი საფუძვლის გაცნობიერების შეუძლებლობა. ერთი კონკრეტული თაობისადმი რაციონალური ინტერესის კონტროვერსა წყვილების რაოდენობასთან და რომელიმე ტანდემის ფუნქციონირების ერთბაშად განყვეტის ფაქტთან უნდა აიხსნას შემდეგი გარემოებით – კონსტიტუციური რეგალიური დიფუზიის პრინციპი დროითი ასპექტით ლიმიტირებულია.

⁸⁸ მოქცევაჲ ქართლისაჲ, გვ. 353.

შიდაკორპორაციული კონკრეტული ოჯახის რეგალიური პრიმატის კონსტიტუციური აქტის სტაბილური შენარჩუნების თითქმის აბსოლუტიზაციასთან გვაქვს საქმე ნებისმიერი ხანგრძლივი ციკლის ფარგლებში, გარდა ძვ. წ. II საუკუნისა. არის აქ რაიმე ლოგიკა?! პროტოფეოდალიზმი უდრის კოლექტიურ სოციალურ მფლობელობას. ეს კი მუდმივ კონფრონტაციაშია საოჯახო პრიმატის იურიდიულ მუხლთან. ე.ი. მხოლოდ და მხოლოდ სოციალური კონტრაქტის ცენტრალური სტრუქტურული სოციალური ელემენტის პოლიტიკურ ფსიქოლოგიაზე საგარეო კონიუნქტურის ინტენსიური ზემოქმედების დაშვება თუ არის შესაძლებელი და ბუნებრივი პოლიტიკური ტიპის მისით კორექტირება. მონარქიის კონსტიტუციური მაიორატის აშკარა პრიმატი სეფენულთა სოციალურ რეგალიასთან მიმართებაში სახეზეა ძვ. წ. III საუკუნეში, ახ. წ. I-II საუკუნეებში. აღნიშნული ქრონოლოგიური შტრიხები შეესაბამება ხელსაყრელი პოლიტიკური კონიუნქტურის რეალიზაციას ინტენსიური პოლიტიკური დიფუზიის გზით. მაგ., I-II საუკუნეებში ქართლი იბრუნებს გუგარქის საპიტიახშოს ნაწილს. ხსეფარნუგის ჰიპოთეტური უზურპაცია და შიდაკორპორაციული ზავის დარღვევა შესაძლოა იყოს ანტონინე პიუსის დროის სტაბილიზაციის ლოგიკური შედეგი. ძვ. წ. II საუკუნეში კი სამხრეთის მიმართულებით, სელევკიდთა პოლიტიკური ავტორიტეტის დენონსაციის შემდგომ, ძლიერი პართია და სომხეთია. არმენიის განსაზღვრული უპირატესობის გააზრება სპობს კორპორაციული კომპრომისის მიზეზს. საგარეო პოლიტიკური დიქტატი კი ახდენს ჰეგემონი ოჯახის ზუსტ ფიქსაციას. ამის შემდგომ სახეზეა საკანონმდებლო რეგალიის არსებობის გარდამავალი ვარიანტი – დროითი ასპექტით განსაზღვრული თაობის ფარგლებში მოძრავი დუალისტური რეგალია. ძვ. წ. II-I საუკუნეების მიჯნა ელინისტური სამყაროსთვის პოლიტიკური და სოციალური ჰეგემონის ძიების ხანაა. ყოველივეს ითვალისწინებს ფარნავაზიანთა არასტაბილური სოციალური ბაზისის ადეკვატური პოლიტიკური იმპულსები. რა როლს შეასრულებს რომაულ-ელინისტურ კონფრონტაციაში გეოპოლიტიკური ასპექტით იბერიისთვის იმჟამად ყველაზე უფრო

სახიფათო ძალა – არმენია, ის ჩაებმება ბრძოლაში, თუ პარტიის მსგავს პოზიციას დაიკავებს; სხვა სიტყვებით, განსხვავებული ტიპის დიფუზია თუ შეტევა ჩრდილოეთით?! გაურკვეველი საერთაშორისო ვითარება სეფენულებს შიდაკორპორაციულ ოფიციალურ ზავს ადებინებს ზემოაღნიშნული კონსტიტუციური ცვლილების ფორმით. მითრიდატული ომები და რომაული საფრთხე კი ძველი პოლიტიკური მეთოდის რესტავრაციის და საერთო სტაბილიზაციის საფუძველია. ანალოგიური სიტუაცია შემდგომაც შეიმჩნევა – ფლავიუსების ქმედების გააქტიურება კონკრეტულ მხარეებში გარკვეულ ყურადღებას მოითხოვდა. ამ ასპექტით სიმპტომატურია აგრეთვე III საუკუნე – სეპტიმიუს სევერის სამხედრო ამბიციების და შემდგომ ირანული პოლიტიკური რეანიმაციის ხანა. ამაზასპის ლიკვიდაციის ინციდენტი უდრის სოციალური კონტრაქტის საგარეო ინიციატივის მხოლოდ დროებით პარალიზებას. დროის მონაკვეთი – III საუკუნის 60-იანი-IV საუკუნის 60-იანი წლები – ერთმანეთის ჩამომავალ 6 მეფეს იტევს. ასეთ ვითარებაში, ხომ არ არის უფრო რაციონალური მირიან III ზეობა სადღაც ბოლოსკენ ვივარაუდოთ?! კიდევ ერთი საკითხი – ანტიირანული სამხედრო კავშირის თვალსაზრისით ჰრომთა, ანუ ბერძენთა განსაკუთრებული პოზიცია განაპირობებდა ქუც პერმანენტულ ელინოფილურ ტენდენციებს. ეს კი ინფორმაციის ლოკალური კომპლექსიდან აგდება ყველაფერ იმას, რაც ოდნავ მინიშნებას მაინც შეიცავს კონფრონტაციულ პერიპეტიებზე; და აგრეთვე, ავტოხტონური ზეპირი საისტორიო ტრადიციის ფიქსაციის ქრონოლოგიის ასპექტით ალტერნატიული შტრიხებიდან – VIII, XI საუკუნეები – პირველ მათგანს ანიჭებს განსაკუთრებულ მნიშვნელობას.

თუკი შევაჯამებთ ყოველივე აღნიშნულს, შეიძლება დავასკვნათ, რომ ქართლის პროტოფეოდალურ სამეფოში პერსპექტიული ექსპანსია ან თავდაცვა მონარქისტული წმინდა ნორმების შენარჩუნების საფუძველია.

Chronology of the Pharnavazids and Some Issues of Iberian History

Summary

Mirian of Kartli/Iberia is the first local king to be baptized. Georgian record “Moktsevai Kartlisai” (Conversion of Kartli) names him as 36th king of Kartli. The same record lists only 26 kings before him. Graeco-Roman sources and epigraphy show 9 more kings thus filling up the gap. They are as follows: 1. Artoces (first half of the 1st c. B.C.), 2. Pharnabazes (second half of the 1st c. B.C.), 3. Mithridates (first half of the 1st c. A.D.), 4. Pharsmanes (midst of the 1st c. A.D.), 5. Mithridates (second half of the 1st c. A.D.), 6. Pharsmanes (?) (end of the 1st c. A.D.), 7. Mithridates (beginning of the 2nd c.), 8. Pharsmanes (first half of the 2nd c.), 9. Xepharnug (second half of the 2nd c.). These 9 kings split the kings’ list of “Conversion of Kartli”; using also some dates from the same source, we can move 6 pairs of Iberian kings (each pair has his own number) to the 30s of the 2nd c. B.C.-90s of the 1st c. B.C.

Starting point of the Pharnavazid dynasty is clear enough, after the death of Alexander, early years of the 3rd c. B.C. And Amazasp, king of Iberia, ally of Shapur, king of Persia, who was definitely killed for his Oriental aspirations, is well fixed in about 260 A.D. using epigraphy. After we have seven more pagan hereditary kings in the national annals with Mirian III as the last one. Perhaps, it would be much comfortable to push his reign towards the midst of the 4th c.

Actually, the Pharnavazids formed not a royal family, but a royal clan. Normally, every man within it could claim the throne for himself. As a result, there were the palace revolutions, but only sometimes. Mostly power passed to a son, a bit strange for a royal clan. Indeed, either for an attack, or while defending herself, the country used to change the constitution, making monarchy a hereditary one. Still, one more constitutional pattern was used while external menace not yet well shaped – a diarchy. A pair of the Pharnavazids formed time-limited diarchy. Some forty years saw 6 pairs of non-hereditary kings. So, that was a corporate truce.

ბნეუს პომპეუსის პორტრეტი და ქართული ნუმიზმატიკა

ბნეუს პომპეუსი ჩვენი მსჯელობის ცენტრალური ფიგურაა, თუმცა შესავალი ციტატა პლუტარქედან მას არ ეხება, ის კეისრის შესახებაა. „ყველაზე უფრო აშკარა ზიზღსა და კეისრის მოკვლის სურვილს მისი მეფედ გახდომის ჟინი იწვევდა. კეისრის უმთავრესი დანაშაული ხალხის თვალში სწორედ მეფობისაკენ სწრაფვა იყო“ (Plut. Caes. 60). „იმ დღეს ლუპერკალიების დღეობა იყო . . . სატრიუმფო სამოსელში გამოწყობილი კეისარი საორატორო ტრიბუნის მახლობლად ოქროს სავარძელში იჯდა და ამ სანახაობას შესცქეროდა. წმინდა სრბოლის მონაწილე მორბენალთა შორის ერთ-ერთი ანტონიუსიც იყო. ჩქარა მან ფორუმთან მოიღრბინა . . . და ანტონიუსმა დაფნის გვირგვინით მოკაზმული სამეფო დიადემა კეისარს გაუწოდა; ამაზე კანტიკუნტი და ისიც წინასწარ მომზადებული ტაშისცემა გაისმა. კეისარმა გვირგვინი აირიდა; ახლა კი მთელმა ხალხმა დასცხო ტაში. მერე ისევ მიართვა ანტონიუსმა კეისარს გვირგვინი; ტაში ისევ რამდენიმე კაცმა დაუკრა; ხოლო როცა კეისარმა კვლავ აირიდა დიადემა, ტაშის ცემა კვლავ მთელმა ხალხმა ატეხა. როცა ამგვარი ხერხით ხალხის განწყობა გამომჟღავნებულ იქნა, კეისარი ფეხზე წამოდგა და ბრძანა, გვირგვინი კაპიტოლიუმში წაეღოთ. მცირე ხნის შემდეგ ხალხმა სამეფო დიადემით მოკაზმული კეისრის ქანდაკებები დაინახა. მაშინ სახალხო ტრიბუნები, ფლავიუსი და მარულუსი, მყისვე მიიჭრნენ ამ ქანდაკებებთან და მათი მოკაზმულობანი დახსნეს. მერე, კეისარს რომ პირველად მეფესავით მიესალმნენ, ის პირები დაძებნეს და საპყრობილეში წაიყვანეს. ხალხი ტაშის გრილით მიჰყვებოდა უკან ამ სახალხო ტრიბუნებს. . . სახალხო ტრიბუნთა მოქცევით აღშფოთებულმა კეისარმა მარულუსსა და მის ამხანაგებს მათი წოდების ღირსება აჰყარა“ (Plut. Caes. 61).⁸⁹

კეისრის ექსპერიმენტი ფუნდამენტური კონსტიტუციური ცვლილების პერსპექტივის შესწავლას ემსახურებოდა. რა განსხვავე-

⁸⁹ პლუტარქე. რჩეული პარალელური ბიოგრაფიები. I. ძველბერძნულიდან თარგმნა, შესავალი წერილი და განმარტებები დაურთო აკ. ურუშაძემ. თბ. 1957, გვ. 223-224.

ბაა მონარქს, ერთი მხრივ, და მეორე მხრივ, მთელი სიცოცხლის მანძილზე აღიარებულ დიქტატორს, თუ პრინცეპს შორის?! ტაციტუსთან დაცული იმპერატორ გალბას სიტყვა ამის ზუსტი პასუხია. „ჩვენ ისე არ ვეწყობით, როგორც ის ხალხები, მეფეები რომ მართავენ. იქ ძალაუფლება ერთი ოჯახის ხელშია, დანარჩენი კი მისი მონები არიან. შენ (მიმართავს პიზონს, პრინცეპსობის კანდიდატს – თ. დ.) კი ის ხალხი უნდა მართო, ვინც ვერ იგუებს ვერც ნამდვილ მონობას, და ვერც ნამდვილ თავისუფლებას“ (Tac. Hist. I. 16).

შემდეგი ექსპერიმენტი ნუმიზმატიკურია. კეისარი მონეტაზე საკუთარ პორტრეტს ათავსებს, როგორც ნებისმიერი ელინისტი მონარქი. აქამდე კი აი, რა ხდებოდა: საერთო-სახელმწიფო სიმბოლიკა, სტაბილურობა და კონსერვატიზმი რესპუბლიკური სამონეტო ტიპოლოგიის მახასიათებლებია. ძვ. წ. 130 წლიდან გამოსახულებებში ინდივიდუალური შტრიხები იჭრება. ეს იმ *triumviri monetales* დამსახურებაა, ყოველწლიურად რომ იცვლებოდნენ. ზოგჯერ ფულის მოჭრა სხვა მაგისტრატის, ან საგანგებო უფლებებით აღჭურვილი სარდლის კომპეტენციაა. პერსონალური ტიპების გენეზისმა და საერთო ტენდენციამ ავტოკრატიისკენ თანადროული მოვლენები და ძლიერი პიროვნებები წარმოაჩინა. მაგ., ძვ. წ. 101 წელს მოჭრილ მონეტაზე გაიუს მარიუსია ეტლზე, როგორც ტრიუმფატორი. სულაც სიცოცხლეში მსგავსადაა გამოსახული. მაგრამ ეს ჯერ პორტრეტი არ არის. უახლოესი წინაპრის პორტრეტი ჩნდება ძვ. წ. 54 წლიდან. გაიუს იულიუს კეისრის თანადროულ სამონეტო პორტრეტს კი სენატის სპეციალური დადგენილება ედო საფუძვლად. ამ სქემიდან საერთოდ ამოვარდნილია ფლამინიუსის პორტრეტი საბერძნეთში მოჭრილ ოქროს მონეტაზე.⁹⁰ ეს ადრე მოხდა და რესპუბლიკაც ამ დროს ძლიერია. ე.ი. კეისარი პირველი რომაელია, სიცოცხლეშივე მონეტაზე რომ გამოსახეს (ძვ. წ. 44 წელი). ასე თვლიდა ყველა რომში, ასეთია ისტორიოგრაფიული პოზიცია. თუმცა ეს, მაინცდამაინც, ჭეშმარიტებას არ შეეფერება. ცოტა უფრო ადრე, კერძოდ ძვ. წ. 52/51 წლებში, რომიდან შორს, კოლხეთში მოჭრილ დრაქმაზე გნეუს პომპეუსია გამოსახუ-

⁹⁰ Chr. Howgego. *Ancient History from Coins*. London and New York. 1995, გვ. 67-69.

ლი (იხ. ყდაზე).

შუბლი: მარჯვნივ მიმართული უწვევრული ადამიანის თავის გამოსახულება გასხივოსნებული გვირგვინით (ჰელიოსი პომპეუსის სახის ნაკვეთებით).

ზურგი: მარჯვნივ მიმართული მაღალზურგიან ტახტზე მჯდომი ქალღმერთი ტიხე კოშკისებური გვირგვინით თავზე. მარცხენა ხელში სფეროს მსგავსი საგანი უჭირავს, ხოლო მარჯვენათი საჭეს ეყრდნობა. გამოსახულების ორივე მხარეს და ქვემოთ ბერძნული ზედწერილი – ΑΡΙΣΤΑΡΧΟΥ ΤΟΥ ΕΠΙ ΚΟΛΛΙΔΟΣ/BI („არისტარქესი, კოლხეთის მეფისნაცვლისა, ან არისტარქესი, კოლხეთის მმართველის, ან არისტარქესი, რომელიც კოლხეთს მართავს), და თარიღი – 12, რაც ამ პიროვნების მმართველობის მეთორმეტე წელს, ანუ ძვ. წ. 52-51 წლებს უდრის.⁹¹

კოლხეთის დინასტი არისტარქე პომპეუსის კრეატურა და მისი აღმოსავლური რეორგანიზაციის ნაწილია. ყოველივე ამას ადგილი ჰქონდა მითრიდატული ომების შემდგომ. ძვ. წ. 63 წელს მას კოლხეთი ჩააბარეს (App. Mithr. 114). ერთი შეხედვით, რა შუაშია ეს დრამა რომაულ ნუმიზმატიკასთან?! ის არისტარქეს სამონეტო რეგალიის რეალიზაციაა და მმართველობის წლებიც (12) მისია. დრამა, თითქოს, რომაული კონიუნქტურის მიღმაა, მიუხედავად იმისა, რომ არისტარქე პომპეუსის კლიენტია.

მაგრამ, მოდით, სხვა კუთხით შევხედოთ ყველაფერ ამას. ვინ არის არისტარქე? ὁ ἐπὶ τῷ βασιλεὶ – მეფისნაცვალი. რომელი მეფის, კოლხეთს ხომ მეფე არ ჰყავს?! მაშინ, გამოდის, რომ რესპუბლიკის. წარმოიდგინეთ, რა რეაქცია მოჰყვებოდა სენატში პომპეუსის დეიფიცირებულ (rex et deus) ილუსტრაციას! სხვა საკითხია, უნახავთ კი რომაელებს ეს ფული. მართლაც, ემისია მცირემასშტაბიანია, ჩვენამდე მხოლოდ 6 ეგზემპლარმა მოაღწია.

ვის ეკუთვნის მონეტის დიზაინი, არისტარქეს, რომელმაც, უბრალოდ, არ იცის რესპუბლიკის ტრადიცია კონკრეტულ სფეროში, თუ მას ყველაფერი გარედან უკარნახეს?! ხომ არ არის ეს დრამა პომპეუსის ექსპერიმენტი?! მოქმედებს რა საკუთარი კლი-

⁹¹ თ. დუნდუა და სხვ. არისტარქე კოლხის დრამა. ქართული ნუმიზმატიკის ინგლისურ-ქართული ონლაინ-კატალოგი <http://geonumismatics.tsu.ge>

ენტის ხელით, ის ცდილობს გაარკვიოს მეტროპოლისის პოლიტიკურ-კონსტიტუციური სიმპათიები.

შესაძლოა ყველაფერი ასეც იყო. კრასუსი მკვდარია, კეისარი კი გალიაში ომობს. ეს სახელოვანი გენერალი მარტოა რომში. სიმპტომატურია ისიც, რომ ფარსალეს ბრძოლის წინ პომპეუსს საკუთარი მომხრეები, ალბათ, უფრო დაცინვით, აგამემნონს და მეფეთა მეფეს ეძახდნენ (Plut. Pomp. 67). ან რა უნდა გვიკვირდეს, როცა კეისრის სიკვდილის შემდგომ ტირანის მკვლელმა ბრუტუსმა საკუთარი პორტრეტი მოათავსა მონეტაზე.⁹² რესპუბლიკა დიდ ხნის მკვდარი იყო.

⁹² D. R. Sear. Roman Coins and Their Values. 4th edition. London. 1997, გვ. 84 №382.

Portray of Gnaeus Pompejus Magnus and

Georgian Numismatics

Summary

For the I cycle republics there were the gods to justify a legitimacy of a coin. With decay towards autocracy the first persons started to be portrayed.

Julius Caesar became the first living individual to be portrayed in Rome, and it was done by special senatorial decree.

Was he really the first Roman to be honoured this way?

The case of Flamininus with his head on the gold coins struck in Greece is beyond the interest. It happened too long before and the republic was too strong.

But what about Gnaeus Pompejus; that is exactly him on obverse of the light drachm struck in Colchis in 52/51 B.C.

Obv. Head of Gnaeus Pompejus in solar diadem right.

Rev. Tyche seated, ΑΡΙΣΤΑΡΧΟΥ ΤΟΥ ΕΠΙ ΚΟΛΧΙΔΟΣ/ΒΙ.

Aristarchus, dynast from Colchis, was a part of Pompejus' Eastern reorganization after the Mithridatic Wars. He is put in a charge of Colchis in 63 B.C. (App. Mithr. 114). This coin is his legislation and the regnal years – 12 (52/51 B.C.) – are also his. Besides, he is a client of Pompejus. So, the drachm is beyond the Roman numismatics and Roman conjuncture.

But only *de facto*. What is the position of Aristarchus? ὁ ἐπὶ τῆς βασιλείας – the viceroy. Whose viceroy could had been him, if there was no king in Colchis by that times. Only that of the Republic's. Then what an immediate reaction of the Senate might be on Pompejus shown as *rex et deus*?

Who designed the coin – Aristarchus himself, completely ignorant about the democratic principles, or there was a prompt and stipulation from the outside?!

Caesar tested public opinion by staging the scene with himself being offered a diadem. The sign of total disappointment was indeed a bad

omen and he demonstratively rejected the offer (Plut. Caes. 61).

Was Pompejus doing the same a bit earlier – checking the general political sympathies by making his client to act this way?

Could be. With M. Licinius Crassus dead, and Caesar in Gaul making his name, Pompejus was only big man in Rome. And after all he was illustrious and ambitious general.

ჰონტოს და ლაზიკის მეფე

ფლავიუს ჰანიბალიანე

335-337 წლების ამბები ჩვენი კვლევის ობიექტია. კონსტანტინე ავგუსტეა, კეისრებად კი შვილები და ძმისშვილი ჰყავს. სხვა ძმისშვილს, ფლავიუს ჰანიბალიანეს (Flavius Hanniballianus), იმპერატორი ეგზოტიური ტიტულით ამკობს – Rex Regum et Ponticarum Gentium.⁹³ . . . Dalmatium filium fratris sui Dalmatii, Caesarem fecit. Eius fratrem Hannibalianum, data ei Constantiana filia sua, regem regum et Ponticarum gentium constituit. Itaque Gallias Constantinus minor regebat, Orientem Constantius Caesar, Illyricum et Italiam Constans, ripam Gothicam Dalmatius tuebatur. Item Constantinus cum bellum pararet in Persas, in suburbano Constantinopolitano villa publica iuxta Nicomediam, dispositam bene rem publicam filiis tradens, diem obiit. Regnavit ann. XXXI (Anon. Val. 6).⁹⁴ თუ გავითვალისწინებთ კეისრების ასაკს, მათი არათუ საკანონმდებლო, არამედ აღმასრულებელი ფუნქციაც წმინდა ფორმალობაა.

კონსტანტინეს სიკვდილის შემდგომ მსგავსი დაყოფა შენარჩუნებულია. Ita ad tres orbis Romani redacta dominatio est, Constantinum et Constantium ac Constantem, filios Constantini. Hi singuli has partes regendas habuerunt: Constantinus iunior cuncta trans Alpes, Constantius a freto Propontidis Asiam atque Orientem, Constans Illyricum Italiamque et Africain, Delmatius Thraciam Macedoniamque et Achaïam, Annibalianus, Delmatii Caesaris consanguineus, Armeniam nationesque circumsocias (Epit. 40).⁹⁵ სულ მალე დელმაციუსიც და ჰანიბალიანეც მოკლეს.⁹⁶

⁹³ O. Seek. "Hannibalianus (3)". Paulys Real-Encyclopaedie der classischen Altertumswissenschaft, siebenter Band. ed. Wilhelm Kroll. Stuttgart. 1912, 2352-2353; A. H. M. Jones, J. R. Martindale, J. Morris. "Hannibalianus 2". The Prosopography of the Later Roman Empire. v. I. Cambridge: at the University Press. 1971, გვ. 407; D. R. Sear. Roman Coins and Their Values, გვ. 300, 331 №№3934-3935, ლეგენდა – FL. ANNIBALIANO REGI; J. J. Norwich. A Short History of Byzantium. London. 1998, გვ. 16, 20.

⁹⁴ Anonymi Valesiani, Pars Prior: Origo Constantini Imperatoris.

⁹⁵ Epitome de Caesaribus.

⁹⁶ J. J. Norwich. A Short History of Byzantium, გვ. 20.

მანამდე კი ჰანიბალიანე მეფეთა მეფის ტიტულით (თითქოს სპარსეთში უნდა გაემეფებინათ) *de jure* პონტოს განაგებდა.

ნომინალი პონტო უზარმაზარ დიოცეზსაც ჰქვია (*Pontica*), და იქ შემავალ ორ პროვინციასაც (*Helenopontus*, *Pontus Polemoniacus*).⁹⁷ უკანასკნელი მაინც ჰანიბალიანეს საკუთრება იყო (. . . *Armeniam nationesque circumsocias*). ამ პროვინციას ლაზიკის ზღვისპირა ზოლიც ეკუთვნოდა, და აი რატომ: სანაპირო ზოლის კომპლექსების, სამონეტო განძების და ცალკეული აღმოჩენების კომპონენტებია რესპუბლიკური დენარები, კაპადოკიის კესარიაში მოჭრილი ვეცხლის მონეტები, ტრაპეზუნტის მუნიციპალური სპილენძი და უმეტესწილად, მცირე აზიის და ანტიოქიის ზარაფხანების საიმპერიო სპილენძის ემისიები. რომის რესპუბლიკურ დენარებს ჰინტერლანდში ენაცვლება მხოლოდ და მხოლოდ კესარიული ვერცხლი და ძირითადად აღმოსავლური (მაგ., სირიის) ზარაფხანების პროდუქცია საიმპერიო დენარების სახით. ლაზიკის აღმოსავლეთი, იბერიასთან მომიჯნავე, პროვინციების ნუმიზმატიკური ბაზარი გვიანრომაული ოქროს ფულების, ავეუსტეს დენარების და კესარიული დრაქმების საინტერესო სინთეზია. სპილენძის ფული კი ჰინტერლანდში არ არის – აქედან დასკვნა, ლაზიკაში წვრილი ვაჭრობა სუსტადაა განვითარებული. ე.ი. სპილენძის ნუმიზმატიკურ ძეგლებს დასავლეთ საქართველოში „მილიტარისტული“ ფუნქცია ჰქონდა; ისინი რომაელ ჯარისკაცთა ხელფასის ნაწილს შეადგენდა. IV საუკუნის მასალა ყველაზე მრავალრიცხოვანია.⁹⁸

IV საუკუნეში ლაზიკის ზღვისპირა ზოლი პოლემონის პონტოს პროვინციის ნაწილია, ჰანიბალიანე კი სამეფო რეგალიით ლაზიკის მეფეც გამოდის. ჰინტერლანდში მას უკვე ლაზი ტიპოლოგიური ორეული ჰყავს.

დასავლეთ საქართველოში ნაპოვნია კონსტანტინე დიდის ოჯახის თითქმის ყველა წევრის ფული, ჰანიბალიანეს ემისია კი

⁹⁷ ამ დიოცეზისთვის იხ. მაგ., T. S. Burns. *Barbarians within the Gates of Rome. A Study of Roman Military Policy and the Barbarians, ca. 375-425 A.D.* Manufactured in the USA. 1994, გვ. 6. ადმინისტრაციული რუკა კონკრეტული დროისთვის ოდნავ სახეცვლილია.

⁹⁸ თ. დუნდუა. რომაული ფული საქართველოში. თბ. 2006.

ჯერჯერობით არ ჩანს. არც არის გასაკვირი – ის მცირე მასშტაბით განხორციელდა კონსტანტინოპოლში და ჰქონდა ერთდროულად ფორმალური და სიმბოლური მნიშვნელობა.

1. სილიკვა. **AR** დაახლ. 3.4 გრ. კონსტანტინოპოლი. 335-337 წწ.

შუბლი: ბიუსტი კირასაში მარჯვნივ. ლეგენდა – FL. ANNIBALIANO REGI.

ზურგი: ევფრატის პერსონიფიკაცია, ხელთ თევზი და საჭე უპყრია. ლეგენდა – FELICITAS PVBLICA. მოჭრის ადგილი.

2. **Æ**. d=16 მმ. კონსტანტინოპოლი. 335-337 წწ.

შუბლი: ბიუსტი კირასაში მარჯვნივ. ლეგენდა – FL. HANNIBALLIANO REGI.

ზურგი: ევფრატის პერსონიფიკაცია, ხელთ სკიპტრა უპყრია. ლეგენდა – SECVRITAS PVBLICA. მოჭრის ადგილი.⁹⁹

მართლაც, მონეტების ზურგის მხარეს ევფრატის პერსონიფიკაციაა. საბოლოო ჯამში, ჰანიბალიანეს ბიძამისი სწორედ ევფრატს მიღმა, სპარსეთში, უპირებდა გამეფებას.

⁹⁹ D. R. Sear. Roman Coins and Their Values, გვ. 331 №№3934-3935.

Flavius Hanniballianus – King of Pontus and Lazica

Summary

Research is focused on the events of 335-337. Constantine is sole Augustus with his sons and nephew (Delmatius) as Caesars, certain lands being ascribed to them. And next nephew, Flavius Hanniballianus, received special title – *Rex Regum et Ponticarum Gentium*.

. . . *Dalmatium filium fratris sui Dalmatii, Caesarem fecit. Eius fratrem Hannibalianum, data ei Constantiana filia sua, regem regum et Ponticarum gentium constituit. Itaque Gallias Constantinus minor regebat, Orientem Constantius Caesar, Illyricum et Italiam Constans, ripam Gothicam Dalmatius tuebatur. Item Constantinus cum bellum pararet in Persas, in suburbano Constantinopolitano villa publica iuxta Nicomediam, dispositam bene rem publicam filiis tradens, diem obiit. Regnavit ann. XXXI* (Anon. Val. 6). Caesars were too young to have a real power.

After Constantine's death such division is still maintained. *Ita ad tres orbis Romani redacta dominatio est, Constantinum et Constantium ac Constantem, filios Constantini. Hi singuli has partes regendas habuerunt: Constantinus iunior cuncta trans Alpes, Constantius a freto Propontidis Asiam atque Orientem, Constans Illyricum Italiamque et Africain, Delmatius Thraciam Macedoniamque et Achaiam, Annibalianus, Delmatii Caesaris consanguineus, Armeniam nationesque circumsocias* (Epit. 40). Soon both, Delmatius and Hanniballianus were killed. But before Hanniballianus as King of the Kings (his future Asiatic domain was supposed to be Persia) kept formal power over Pontus.

"Pontus" was a name for large diocese (Pontica) and also, for two provinces within (Helenopontus, Pontus Polemoniacus). At least, the latter belonged to Hanniballianus (. . . *Armeniam nationesque circumsocias*) together with the coastal strip of Lazica – indeed, copper coins could come there (i. e. in Lazica) for military purposes only, as a part of soldiers' stipendium, and copper issues of the 4th c. in Pitius (Lazica) are especially prominent.

If Eastern Black Sea Coast in Pontus Polemoniacus, then

Hanniballianus had also Lazi subjects, still most of the Lazi people being subjugated to their native king living deep in hinterland.

Coin finds in the Western Georgia include the issues of almost all members of Constantine's large family. Those of Hanniballianus are absent. Indeed, they were of small amount and had both, formal and symbolic meaning.

Æ. Siliqua (c. 3.4 gr.). Constantinople. 335-337.

Obv. FL. ANNIBALIANO REGI. Bare-headed, draped and cuirassed bust, right.

Rev. FELICITAS PVBLICA. The Euphrates reclining left, holding fish and rudder; in exergue, CONS.

Æ (c. 16 mm.). Constantinople. 335-337.

Obv. FL. HANNIBALLIANO REGI. The same type.

Rev. SECVRITAS PVBLICA. The Euphrates reclining right, holding sceptre; in exergue, CONSS.

As we have mentioned before, Hanniballianus' future Asiatic domain was thought to be Persia beyond Euphrates, personification of which is now depicted on his coin.

Tedo Dundua

Georgia – Early Origin and Antiquity.

Appendix

ავტორი მაღლობას უხდის თსუ პროფესიულ კავშირს
ფინანსური დახმარებისთვის

გამომცემლობა „მერიდიანი“

აღ. ყაზბეგის გამზირი №47

ტელ. 2391522

e-mail: info@meridianpub.com